

University of Groningen

Symbolen en tradities, burgerlijke vrijheden, of niets van dat alles? Een individuele profielschets

Beugelsdijk, Sjoerd; de Wit, Juliette

Published in:
Denkend aan Nederland

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2019

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Beugelsdijk, S., & de Wit, J. (2019). Symbolen en tradities, burgerlijke vrijheden, of niets van dat alles? Een individuele profielschets. In S. Beugelsdijk, J. de Hart, P. van Houwelingen, & M. Versantvoort (editors), *Denkend aan Nederland* Sociaal en Cultureel Planbureau. <https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2019/06/26/denkend-aan-nederland>

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Sociaal en Cultureel Planbureau

Hoofdstuk 8 van het *Sociaal en Cultureel Rapport 2019 – Denkend aan Nederland*

Symbolen en tradities, burgerlijke vrijheden, of niets van dat alles? Een individuele profielschets

Analyse

Sjoerd Beugelsdijk (RUG) en Juliette de Wit (RUG)

Over Denkend aan Nederland

Een groot deel van de Nederlanders geeft aan dat er zoiets als een Nederlandse identiteit bestaat. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft Nederlanders zélf gevraagd wat zij hieronder verstaan. Hierbij zijn vooral de Nederlandse taal, symbolen en tradities belangrijk. Er komen opvallend weinig verschillen tussen Nederlanders naar geslacht, leeftijd, opleiding en afkomst naar voren. We zijn het behoorlijk met elkaar eens over wat Nederland tot Nederland maakt; verschillen bestaan echter wel degelijk. Vrijheid geldt als grote gemene deler voor veel Nederlanders, maar de invulling van dat begrip verschilt in soms tegengestelde richtingen. Onder maatschappelijke druk worden mensen gedwongen een positie in te nemen. Zo kunnen er spanningen ontstaan tussen mensen die zich verbonden voelen met Nederland op basis van symbolen en tradities, en mensen die juist binding met Nederland ervaren op basis van burgerlijke vrijheden. Deze groepen kunnen botsen als er verschillend gedacht wordt over de invulling van de Nederlandse identiteit. Versterkt door (sociale) media geeft dit – ondanks de grote mate van overeenstemming – een beeld van een gepolariseerd land. Deze editie van het *Sociaal en Cultureel Rapport* analyseert en beschrijft datgene wat wij zien als een Nederlandse identiteit en wat ons als Nederlanders bindt en scheidt.

Denkend aan Nederland bestaat uit achttien hoofdstukken. Deze vormen samen verschillende bouwstenen om het burgerperspectief op Nederlandse identiteit gestalte te geven. Er is evenwel voor gezorgd dat elk hoofdstuk apart gelezen kan worden. Alle analyses, thematische verkenningen en essays zijn te vinden op www.scp.nl/SCR2019.

Colofon

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2019

scp-publicatie 2019-10

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkappele

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag

isbn 978 90 377 0916 2

8 Symbolen en tradities, burgerlijke vrijheden, of niets van dat alles? Een individuele profielschets

Sjoerd Beugelsdijk en Juliette de Wit

Samenvatting

Nederlanders identificeren zich op verschillende gronden met Nederland. Om die reden kunnen we niet spreken van *de* Nederlandse identiteit. Uit hoofdstuk 7 blijkt dat identificatie met de Nederlandse identiteit in beperkte mate langs de traditionele scheidslijnen verloopt, bijvoorbeeld inkomen en opleidingsniveau. Ondanks de verschillen lijkt het behoren tot een bepaalde groep maar van beperkte invloed op iemands identificatie met Nederland. Tegelijkertijd is er debat over nationale identiteit. Mensen hebben een (stevige) mening over politieke voorstellen om het Wilhelmus te zingen, om over Zwarte Piet nog maar te zwijgen. Om de aard van het debat beter te begrijpen, keken we in dit hoofdstuk vanuit het perspectief van het individu. In plaats van 17 miljoen individuen te karakteriseren, maakten we drie profielen. Iedere Nederlander is in zekere zin uniek in de manier waarop hij of zij zich met Nederland identificeert, maar onze analyse liet ook zien dat iedere Nederlander in meer of mindere mate affiniteit heeft met deze drie basisprofielen. De drie profielen kunnen daarmee als ankerpunten dienen in het debat over de basis voor verbondenheid met Nederland.

Op basis van 185 vragen over verbondenheid, die we hebben teruggebracht tot veertien dimensies van verbondenheid, identificeerden we drie profielen: een profiel dat sterk leunt op het belang van symbolen en tradities, een profiel dat burgerlijke vrijheden benadrukt, en een profiel van mensen die zich op geen van deze gronden met Nederland identificeert. We beschreven deze drie profielen en verbonden elk profiel aan persoonskenmerken zoals inkomen, leeftijd, opleidingsniveau, stemgedrag, mediagebruik, woonplaats, toekomstbeelden, en de voorkeur voor hoe om te gaan met cultureel erfgoed.

We concludeerden dat er sprake is van een normatieve botsing van wereldbeelden, waarbij de centrale spanning bestaat tussen zij die zich verbonden voelen met Nederland op basis van symbolen en tradities, en anderen die juist binding met Nederland hebben op basis van de burgerlijke vrijheden die ons land kenmerken. Vrijheid geldt als grote gemene deler voor veel Nederlanders, maar de invulling van het begrip vrijheid verschilt in soms tegengestelde richtingen. Terwijl voor de een 'vrijheid' betekent dat je vrij bent om vast te houden aan bepaalde tradities, is voor de ander 'vrijheid' juist de mogelijkheid om daartegen te demonstreren. Deze spanning verklaart de heftigheid van het debat.

8.1 Inleiding

In de voorgaande hoofdstukken is uitgelegd wat er onder ‘nationale identiteit’ moet worden verstaan en hebben we op basis van een nieuw ontwikkelde enquête het burgerperspectief op nationale identiteit empirisch invulling gegeven. We hebben ons tot nu toe gericht op de grote gemene deler door gemiddelde scores van Nederland te rapporteren. In hoofdstuk 5 en 6 hebben we identificatie met Nederland besproken op het niveau van de individuele vragen. In hoofdstuk 7 hebben we deze set van 185 vragen gereduceerd tot veertien dimensies en de scores op deze dimensies vergeleken tussen verschillende groepen.

We hebben benadrukt dat er meerdere dimensies zijn op basis waarvan mensen zich identificeren met Nederland en hebben elk van de dimensies onderzocht op hun relatieve belang. We hebben ook gekeken naar de mate waarin sociaal-demografische groepen (o.a. leeftijd, inkomen, opleidingsniveau en woonplaats) verschillen in het belang dat ze hechten aan de dimensies van verbondenheid met Nederland. We constateerden in hoofdstuk 7 onder meer dat de spreiding in de antwoorden op wat typerend voor Nederland is, kleiner is dan de spreiding in de antwoorden op vragen in welke mate bepaalde aspecten belangrijk zijn voor iemands verbondenheid met Nederland. Met andere woorden: over dat wat verbindt, verschillen de meningen meer dan over dat wat men typerend vindt. In dit hoofdstuk onderzoeken we het burgerperspectief op nationale identiteit verder. De indruk kan ontstaan zijn dat hoofdstuk 7 tot de conclusie leidt dat we het allemaal wel zo’n beetje eens zijn in Nederland over wat typerend is en wat ons verbindt aan Nederland. Ja: het klopt dat we slechts beperkte verschillen zien tussen de klassieke sociaal-demografische groepen in wat zij gemiddeld belangrijk vinden, maar nee: dat wil niet zeggen dat er geen debat is. Nationale identiteit is een veelbesproken en bediscussieerd onderwerp (zie hoofdstuk 1 en 3). En juist die discussie is de aanleiding voor dit *Sociaal Cultureel Rapport* (SCR) geweest.

Zoals in dit gehele SCR benadrukt is, is nationale identiteit een sociaal construct waar individuen op verschillende manieren invulling aan geven. Bovendien is het een dynamisch en contextafhankelijk concept. Op bepaalde momenten en in bepaalde omstandigheden (bv. wanneer we in het buitenland zijn, als Oranje voetbalt, op Koningsdag of op 4 en/of 5 mei) wordt er ‘iets’ waar we vaak niet bij stilstaan geactiveerd (zie hoofdstuk 5). Dat ‘iets’ is nationale identiteit. Zoals in hoofdstuk 1, 2 en 4 beschreven, heeft nationale identiteit vele aspecten. Toch is het concept niet geheel ongrijpbaar.

Nationale identiteit sluimert op de achtergrond, en eens in de zoveel tijd komt het naar boven en nemen mensen posities in over wat wel en niet belangrijk voor hen is. Nationale identiteit is niet iets waar we elke ochtend mee opstaan, waar we ons een mening over vormen en actief mee aan de slag gaan. Nationale identiteit is zoiets als ‘in vorm zijn’ voor sporters of ‘mojo’ voor muzikanten. Als je in vorm bent, ervaar je het duidelijk en weet je precies wat het is. Maar vorm of mojo haal je niet ’s morgens uit een doosje om er je voordeel mee te doen. Iets soortgelijks geldt voor nationale identiteit: zoals we in hoofdstuk 1 en 5 al beschreven, weten we uit de literatuur dat mensen vaak feilloos herkennen wat

nationale identiteit is als men erop wordt aangesproken (en dat moment is niet voor iedereen hetzelfde), en zijn ze ook in staat er wat van te vinden en positie in te nemen.

Het debat over nationale identiteit is scherp van toon; voor een deel wordt dat veroorzaakt door de complexiteit van de discussie en de behoefte het te versimpelen, de behoefte dan wel noodzaak een individuele mening te vormen die onderscheidend is van anderen (mede gedreven door de toegenomen individualisering (zie hoofdstuk 9)) en vaak ook door de emotionele kant van de discussie omdat het de grond van verbondenheid met 'je land' betreft. Een niet te onderschatten rol is weggelegd voor de (social) media, zoals in hoofdstuk 3 in detail werd besproken, die de aard van dit debat scherp weergeven (en soms ook verscherpen). De analyses in dat hoofdstuk laten zien dat veel dagbladen hun eigen positie in het debat hebben door bepaalde aspecten van nationale identiteit te benadrukken, bijvoorbeeld door meer of minder nadruk te leggen op het belang van symbolen en tradities.

In dit hoofdstuk gaan we op zoek naar de tegenstellingen in het debat over nationale identiteit. Daarbij gaat het niet om de vraag of iemand voor of tegen Zwarte Piet is. Dat is, zo zullen onze analyses in dit hoofdstuk aangeven, een veel te simplistische weergave van de complexiteit van dit debat. Toch zullen we aan het einde van het hoofdstuk laten zien dat de aard van het debat wel vaak verloopt langs lijnen die ook in de Zwarte Piet-discussie onder de oppervlakte sluimeren. Om deze tegenstellingen verder te onderzoeken, laten we de data spreken. We hebben à priori geen theoretische structuur die we opleggen aan de data. In plaats daarvan hanteren we een onderzoekstechniek die ons in staat stelt om op basis van de eerdergenoemde veertien dimensies van verbondenheid met Nederland ankerpunten in het debat te markeren. Vanuit die ankerpunten ontwikkelen we profielen. We vinden in totaal drie van zulke profielen.

Om de benadering in dit hoofdstuk goed uit te leggen, is een gestileerde analogie verhelderend. Een bekende methode om snel iemands profiel op een bepaald terrein te achterhalen, is door twee extremen tegen over elkaar te stellen. Bij bijvoorbeeld speeddating en sollicitatiegesprekken is een beproefde techniek iemand een keuze te geven uit twee opties. Die keuze is vaak moeilijk omdat de meeste mensen affiniteit hebben met beide. De truc is dat door het afdwingen van een keuze je meer te weten kunt komen over iemands profiel. Klassieke voorbeelden zijn een dwingende keuze tussen The Beatles of The Rolling Stones, of te vragen naar de voorkeur voor strand of bergen. Er zijn meer van zulke voorbeelden.

De keuze voor strand of bergen, of Beatles versus Stones, is niet ééndimensionaal. Er zitten meerdere aspecten aan, en dat is juist de reden dat deze voorbeelden gekozen zijn. In het geval van Beatles versus Stones speelt naast een voorkeur voor de muzieksoort zelf ook een rol of iemand een voorkeur heeft voor wat ruigere muziek uit de Londense buitenwijken (Stones) of muziek van een keurig ogende Liverpoolse groep jongeren (Beatles), als ook de verschillen in kledingstijl van de twee bands, om maar een paar aspecten te noemen. Bij het maken van de uiteindelijke keuze voor ofwel The Beatles ofwel The Rolling Stones gaan al deze zaken door iemands hoofd. Zo ook bij de keuze tussen strand en bergen. Daar gaat het niet enkel om een voorkeur voor zand en water versus groene weides,

maar komen er ook aspecten bij zoals wandelmogelijkheden in de bergen versus zwemmen in de zee, zeelucht versus berglucht, en boulevards of berghutten. In zowel het voorbeeld van Beatles versus Stones als in het voorbeeld van strand versus bergen maken mensen de keuze voor een van de twee opties op basis van meerdere dimensies. De gemaakte keuze zegt daarmee niet alleen iets over muziekvoorkeur, maar de idee is dat deze keuze ook informatie geeft over andere aspecten van iemands persoonlijkheid. Een gemaakte keuze schetst een bepaald beeld van iemand.

Die extreme uitkomsten (strand vs. bergen, Beatles vs. Stones) kunnen worden gerelateerd aan andere aspecten. Neigen vooral jongeren of juist ouderen eerder naar strand of naar bergen? Leunen hoogopgeleiden respectievelijk laagopgeleiden richting Beatles of Stones? Hebben mensen die neigen richting Beatles een andere politieke voorkeur dan mensen die neigen richting Stones? Lezen mensen die neigen richting Beatles gemiddeld genomen een andere krant dan mensen die neigen richting Stones? Het idee moge duidelijk zijn. Afhankelijk van sociodemografische kenmerken, voorkeuren en opinies kunnen we een inschatting maken van iemands positie ten opzichte van Beatles en Stones, bergen of strand. In de werkelijkheid zullen de meeste mensen aangeven enige mate van zowel Beatles als Stones te houden, en zowel van strand als van bergen. Er is vaak een minderheid die een extreme positie in zulke ‘keuzespelletjes’ inneemt en een absolute voorkeur uitspreekt voor de een of de ander. Maar juist door de ankerpunten helder te definiëren, kunnen we individuele profielen aanscherpen en inkleuren.

In dit hoofdstuk ontwikkelen we zulke profielen voor de discussie over nationale identiteit. We definiëren drie profielen – gebruikmakend van een statistische methode (archetype-analyse) en de veertien dimensies – die als ankerpunten fungeren in het debat over nationale identiteit. Terwijl voor de een symbolen en tradities (bv. de Nederlandse vlag, Koningsdag en de 4 en 5 meiviering) cruciaal zijn, vindt de ander het veel belangrijker voor zijn of haar binding met Nederland om te kunnen stemmen, dat er vrijheid van meningsuiting is, en dat Nederland een democratisch land is. Nog weer andere mensen vinden de discussie over nationale identiteit achterhaald in een geglobaliseerde wereld of überhaupt ‘nergens over gaan’.

In de volgende paragraaf beschrijven we hoe we tot de ankerpunten komen. De veertien dimensies op verbondenheid vormen het vertrekpunt van onze analyse. Verschillende configuraties (ofwel combinaties) van de veertien dimensies leiden tot drie ankerpunten. In paragraaf 8.3 relateren we de drie ankerpunten aan aanvullende informatie zoals inkomen, leeftijd, opleidingsniveau, politieke voorkeur, mediagebruik, woonplaats en toekomstbeelden. Op deze manier geven we de ankerpunten verdere invulling en ontstaan er drie profielen. Die profielen zijn niet in beton gegoten (d.w.z. ze zijn niet deterministisch), maar geven aan wat de neiging is van mensen met zulke kenmerken om een positie in te nemen die met een van de ankerpunten samenvalt.

We beschrijven hoe de drie profielen ten grondslag liggen aan de belangrijke tegenstellingen in het debat over nationale identiteit. Omdat we de ambitie hebben dat elk hoofdstuk onafhankelijk van de andere hoofdstukken leesbaar is, is enige herhaling van de hoofdlijnen van eerdere discussies onvermijdelijk. Voor de details van de dimensies en hoe we

tot deze dimensies zijn gekomen, verwijzen we naar hoofdstuk 7. Voor de details van de onderliggende items die gebruikt zijn om tot deze dimensies te komen, verwijzen we naar hoofdstuk 5.

8.2 Drie ankerpunten in het debat

De ankerpunten zijn gebaseerd op alle vragen die respondenten in onze enquête Denkend aan Nederland (DAN) hebben beantwoord (zie hoofdstuk 18 voor details over de enquête). Deze items zijn uitgebreid besproken in hoofdstuk 5. Omdat het analytisch complex en ook onleesbaar wordt om alle 185 vragen over de vorm en mate van verbondenheid te rapporteren, hebben we de complexiteit gereduceerd. Dat doen we in drie stappen.

In de eerste stap reduceren we 185 enquêtevragen tot een hanteerbaar aantal dimensies. Op basis van factoranalytische technieken komen we tot veertien dimensies die aspecten van identificatie met Nederland vatten. Deze stap is al in detail beschreven in hoofdstuk 7, maar ten behoeve van de leesbaarheid vatten we de belangrijkste aspecten hier samen. In stap twee construeren we op basis van deze veertien dimensies individuele ankerpunten. In de derde stap gaan we van ankerpunten naar bredere individuele profielen.

Figuur 8.1

Stap 1: van enquêtevragen naar dimensies van verbondenheid

De eerste stap betreft de reductie van de 185 enquêtevragen tot een beperkt aantal dimensies van aspecten van identificatie met Nederland. Het is analytisch en visueel aantrekkelijk om dimensies te hanteren. Bovendien is het empirisch gezien aantrekkelijk om vragen te bundelen. Als mensen vragen beantwoorden in een enquête, zit er altijd een meetfout in, wat leidt tot ruis bij de interpretatie van de resultaten. Hiermee wordt bedoeld dat het antwoord op een vraag niet altijd precies meet wat de vraag beoogt te meten, maar iets anders (bv. doordat een respondent vooral reageert op een specifiek voorbeeld uit een vraag, maar niet op de bredere onderliggende opvatting die we eigenlijk met de vraag willen meten). Als we op basis van één vraag een dimensie van verbondenheid zouden meten, is het gevaar groot dat de meetfout en de ruis terugkeren in de score op die dimensie. Om dat meetprobleem te minimaliseren, bundelen we enquêtevragen door middel van factoranalyse. Tot slot is het – naast reductie van de complexiteit en minimalisatie van de meetfout – om een theoretische reden beter om vragen te bundelen in dimensies. Verbondenheid is een abstract begrip waaraan we op basis van een hele trits vragen invulling geven. Omdat we vooraf niet één enkele vraag kunnen definiëren die perfect geschikt

is om verbondenheid met Nederland te meten, is de standaardbenadering om een set van vragen te nemen die verschillende aspecten van verbondenheid meten. Deze aspecten worden in samenhang geanalyseerd om te testen in welke mate ze het beoogde (latente) construct meten (zie ook hoofdstuk 7 en 18).

De 185 verbondenheidsitems zijn door respondenten beantwoord op een vijfpuntsschaal, waarbij een hogere antwoordcategorie meer verbondenheid representeert. Respondenten konden ook kiezen voor de optie ‘dit weet ik niet’. Voor 21 items is de antwoordcategorie ‘dit weet ik niet’ relatief veel gekozen (zie hoofdstuk 18 voor details). We kiezen er daarom voor om deze items niet mee te nemen in onze analyses. Een test of onze analyses gevoelig zijn voor het weglaten van deze items in de factoranalyse laat zien dat dit niet het geval is: we vinden hetzelfde aantal dimensies en dezelfde onderliggende structuur waarin de items in dimensies te verdelen zijn. Het resultaat staat in tabel 8.1.

De analyse van de resterende 164 verbondenheidsvragen levert veertien dimensies op. Zoals gezegd zijn deze dimensies stabiel en robuust voor verschillende schattingsmethoden. Tabel 8.1 vat de dimensies samen. De tabel toont voor elk van de dimensies de vragen die deel uitmaken van de dimensie. Bovendien hebben we aan elk van de dimensies een naam gegeven die logischerwijs een goede reflectie is van de onderliggende vragen. In hoofdstuk 7 hebben we dezelfde tabel opgenomen. Alle dimensies zijn betrouwbaar genoeg om te kunnen worden gebruikt in de analyse van de profielen. We zullen in het vervolg van dit hoofdstuk naar de dimensies verwijzen en niet meer naar de onderliggende vragen.

Tabel 8.1

Een overzicht van de veertien dimensies van verbondenheid^{a, b}

	naam van de dimensie	items uit de enquête in deze dimensie
dimensie 1	symbolen	tulpen, molens, de Nederlandse vlag, klompen, het Nederlandse volkslied (het Wilhelmus), kaas, de kleur oranje, het Koninklijk Huis, de Nederlandse taal
dimensie 2	tradities en gewoonten	beschuit met muisjes bij geboorte, boekentas uit het raam na diploma middelbare school, oliebolletjes en appelflappen tijdens oud en nieuw, schaatsen en ijspret, pakjesavond en Sinterklaas, Koningsdag, Prinsjesdag, Elfstedentocht, haring happen, Bevrijdingsdag, stampot, bij elkaar op de koffie gaan, Dodenherdenking, Kerstmis, fietsen, 1 aprilgrap, eten prakken
dimensie 3	economie	haven van Rotterdam, de Deltawerken, inpoldering Noordoostpolder en Flevoland, Nederlandse land- en tuinbouw, Nederlandse baggeraars, Keukenhof, grote Nederlandse internationale bedrijven

Tabel 8.1
(Vervolg)

	naam van de dimensie	items uit de enquête in deze dimensie
dimensie 4	kunst	de Nachtwacht van Rembrandt, het Rijksmuseum, de Zonnebloemen van Vincent van Gogh, het dagboek van Anne Frank, Jip en Janneke van Annie M.G. Schmidt, Nijntje van Dick Bruna, Max Havelaar van Multatuli, boeken van Mulisch, de Efteling
dimensie 5	vrijheden	algemeen kiesrecht, democratie, vrijheid van pers en meningsuiting, gelijkheid van man en vrouw (voor de wet), de Grondwet, vrijheid van demonstratie en onderwijs, gelijkheid van homo en hetero (voor de wet), vrijheid van geloof, scheiding van kerk en staat, abortuswetgeving, euthanasiewetgeving
dimensie 6	verzorgingsstaat	gezondheidszorg, verzorgingsstaat, pensioenstelsel, onderwijsstelsel
dimensie 7	landschap	weilanden, polder, duinen, strand en zee, Waddeneilanden en Waddenzee, dijken, rivieren, heide, de Veluwe, bollenvelden, wolkenluchten, de vier seizoenen en het weer, regen
dimensie 8	sportprestaties	olympische medailles Ireen Wüst, prestaties Nederlandse sporters, EK voetbal 1988, WK voetbal 1974, Oranjegevoel, Giro-winst Tom Dumoulin, Oranjegekke, winst Grand Prix Spanje Max Verstappen, olympische medailles Fanny Blankers-Koen
dimensie 9	beroemdheden	Epke Zonderland, Armin van Buuren, Anky van Grunsven, André Kuipers, Johan Crujff, Mies Bouwman, Doutzen Kroes, André Hazes, Nederlandse dj's, Pim Fortuyn, Ahmed Aboutaleb
dimensie 10	geschiedenis	voc, gouden eeuw, watersnoodramp van 1953, 80-jarige oorlog, Tweede Wereldoorlog, moord op Pim Fortuyn, Koude Oorlog, slavernijverleden van Nederland
dimensie 11	ondeugden	betweterig zijn, botheid, klagen, achterkamertjespolitiek, individualisme, zuinigheid, bureaucratie, luiheid, corruptie, discriminatie
dimensie 12	deugden	zorgzaamheid, vreedzaamheid, zelfbeheersing, gezelligheid, gastvrijheid, netheid, ruimdenkendheid, bescheidenheid, tolerantie, nuchtere en praktische houding, 'gewoon' doen, diversiteit, elegantie
dimensie 13	joods-christelijke traditie	protestantisme, rooms-katholicisme, kerken, jodendom
dimensie 14	islamitische traditie	ramadan, suikerfeest, islam, hoofddoek

- a Gebaseerd op de DAN-enquête van 2018 (zie hoofdstuk 18 voor details). Statistische details van de factoranalyse en geschatte SEM-modellen zijn opgenomen in de bijlage van hoofdstuk 7. De items zijn geordend op basis van de scores op de dimensies. Humanisme scoort met een factorlading van 0,4 op de dertiende dimensie.
- b Alle dimensies hebben een hoge mate van interne consistentie, zoals de Cronbach's alpha's weergeven. Alle dimensies hebben een alpha nabij of hoger dan de gebruikelijke ijkwaarde van 0,8.

Bron: SCP, DAN'18

De affectieve kant van identificatie met Nederland – de mate waarin men zich verbonden voelt met Nederland – kan worden samengevat in de hiervoor genoemde veertien dimensies. Deze dimensies vertonen zeer veel overlap met de aspecten zoals deze in de theoretische literatuur worden benadrukt (zie hoofdstuk 1). Elk van de veertien dimensies bestaat uit een set vragen die niet alleen onderling samenhangt, maar ook verschilt van de andere dimensies. Bijvoorbeeld: de vraag of het Koninklijk Huis belangrijk is voor de mate van verbondenheid die iemand ervaart, hangt samen met het antwoord dat deze persoon geeft op de vragen over de Nederlandse vlag en het volkslied. Samen vormen het Koninklijk Huis, de Nederlandse vlag en het volkslied een dimensie die we *symbolen* hebben genoemd. Bovendien hangen Koningsdag, de Nederlandse vlag en het volkslied níét samen met een van de dertien andere dimensies. In hoofdstuk 7 is uiteengezet welke andere dimensies bepalend zijn, wat ze betekenen en hoe ze zich tot elkaar verhouden. In datzelfde hoofdstuk hebben we gezien dat alhoewel (affectieve) identiteit uit veertien pijlers bestaat, niet iedereen zich even verbonden voelt via al deze pijlers. Ten opzichte van de beperkte spreiding in antwoorden op de vraag wat men ‘typerend’ vindt voor Nederland is er meer spreiding in de antwoorden voor de grond van *verbondenheid* met Nederland.

Stap 2: van dimensies van verbondenheid naar individuele ankerpunten

Op basis van een statistische techniek genaamd archetype analyse (Cutler en Breiman 1994; Eugster en Leisch 2009; Midgley en Venaik 2012) maken we individuele ankerpunten. Het uitgangspunt bij deze methode is dat elk individu uniek is, maar dat er wel ankerpunten (‘archetypes’ genoemd in deze statistische procedure) bestaan op basis waarvan individuen gekarakteriseerd kunnen worden. Deze ankerpunten zijn de extreme uitkomsten. Er zijn weinig mensen in Nederland die opvattingen hebben over verbondenheid die exact samenvallen met deze extremen. De extremen zijn als zodanig weinig te vinden (en vormen in zekere zin een karikatuur), maar iedere Nederlander lijkt in meer of mindere mate wel op deze archetypes. In klassiek-sociologische zin zijn het (Weberiaanse) ideaalbeelden.

Archetypeanalyse is een datareductietechniek die ankerpunten definieert en vanuit daar elke individuele observatie relateert aan het gevonden ankerpunt. De ankerpunten komen tot stand op basis van de data zelf en worden niet opgelegd. Dat we er drie vinden, is dus een resultaat van de analyse.¹ Gezien de conceptualisering van nationale identiteit als een multidimensionele configuratie (Kuzio 2002; Kymlicka 2001; Mendelsohn 2002; Yack 1996) en de aard van het identiteitsdebat waarin mensen vaak extreme posities innemen, vinden we archetypeanalyse als methode zeer geschikt.

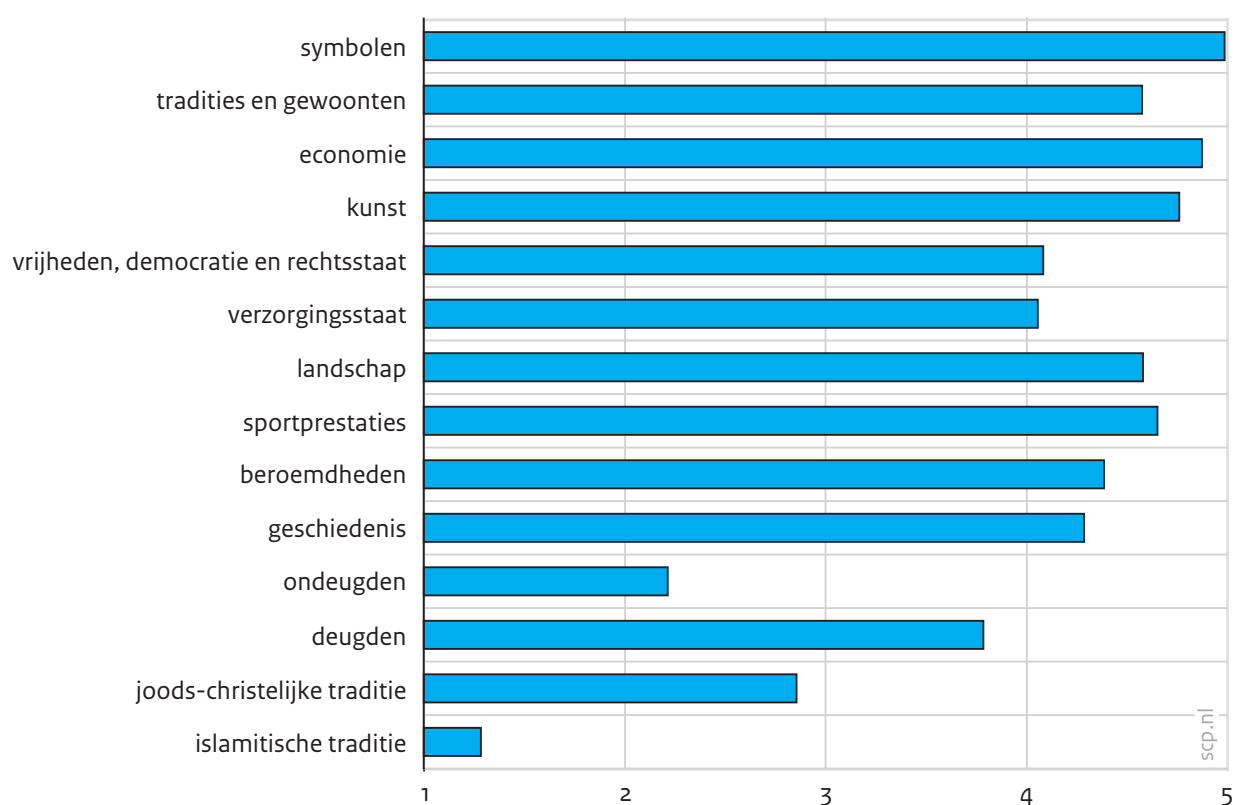
De methode start vanuit de observatie dat elk individu een opvatting heeft over verbondenheid. Die meten we via de gemiddelde individuele score op elk van de veertien dimensies, waarbij een hogere score een hogere mate van verbondenheid met Nederland aanduidt. Op basis van die veertien scores zoekt de statistische software naar de extreme ankerpunten die een goede samenvatting zijn van de structuur van de data. De archetypeanalyse bepaalt extreme ankerpunten die de veertien dimensies op een optimale wijze combineren (in een configuratie). Zo transformeert deze techniek de scores op individuele dimensies en

enquêtevragen in een configuratie van dimensies die een extreem type vertegenwoordigen. Elke configuratie kent uiteenlopende waarden toe aan elk van de veertien dimensies op de vijfpuntsschaal waarop ze gemeten zijn.

Ieder archetype bestaat daarmee uit een unieke combinatie van de veertien dimensies en onderscheidt zich als zodanig van de andere archetypen. Alle individuen krijgen een score die aangeeft in welke mate ze op dat specifieke archetype lijken (anders gezegd: neigen naar een bepaald ankerpunt). Deze laatste stap helpt ons om voor alle respondenten te bepalen in welke mate ze lijken op het eerste archetype, het tweede archetype en het derde archetype. De archetypescores voor elk individu tellen logischerwijs op tot 100. De verschillende manieren waarop de dimensies gecombineerd worden, geeft ons informatie over hun inhoudelijke betekenis. We vinden drie archetypen op basis van de veertien dimensies. Een analyse op vraagniveau, gebruikmakend van de vragen die laden op elke dimensie en niet op dimensieniveau, geeft soortgelijke resultaten.² Dat zal niet verrassen omdat – zoals eerder toegelicht – de dimensies zijn samengesteld uit de onderliggende vragen.

Figuur 8.2

De configuratie van ankerpunt 1

Bron: SCP, DAN'18

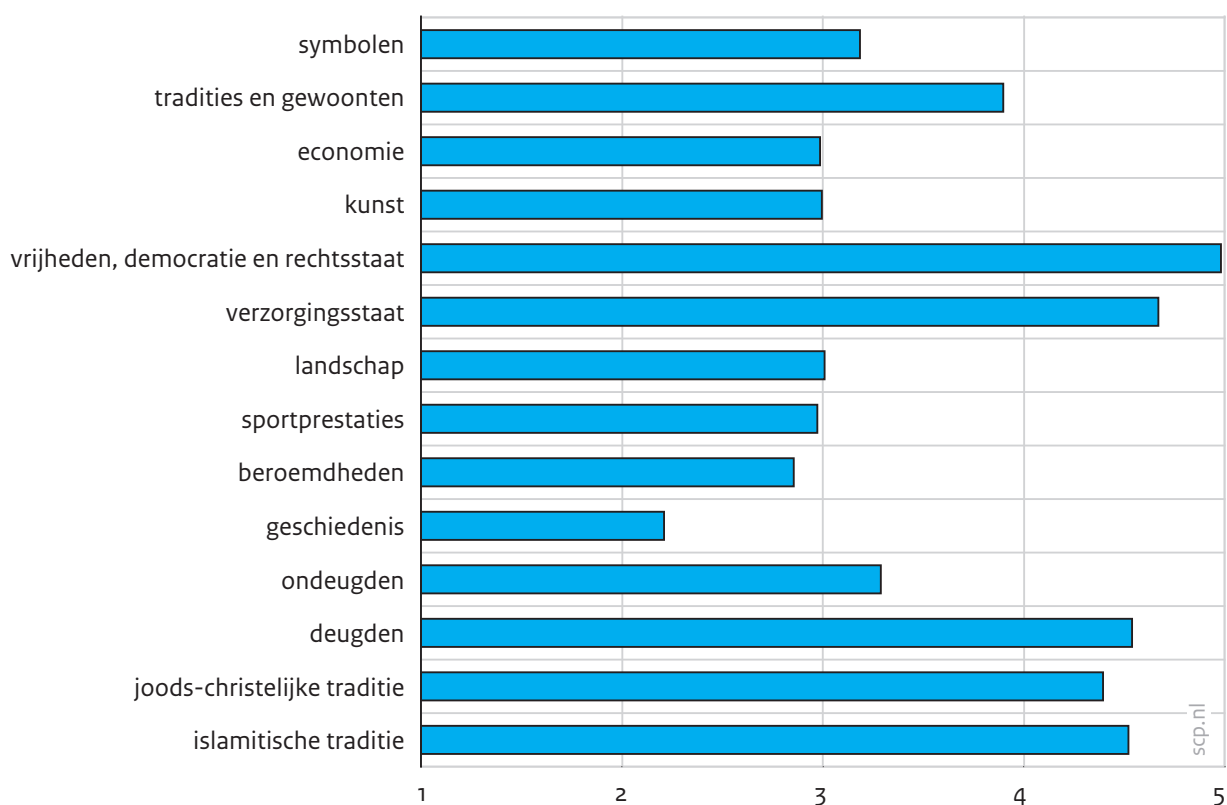
Het eerste archetype (ankerpunt) scoort hoog op de dimensies *symbolen en tradities*, alsmede op dimensies zoals *economie, kunsten, landschap en unieke sportprestaties* (zie figuur 8.2). Op de dimensie *islamitische traditie* wordt laag gescoord, evenals op de dimensie *ondeugden*. De

verschillen tussen de dimensies lijken klein te zijn: tien van de veertien dimensies worden als verbindend gezien (score > 4). Toch kunnen we hierin belangrijke nuances onderscheiden wanneer we de eerste twee archetypen met *elkaar* vergelijken.

Archetype (ankerpunt) 2 laat namelijk een veel duidelijkere voorkeur zien voor burgerlijke vrijheden (dimensies *vrijheden, democratie en rechtstaat en verzorgingsstaat*) dan voor het gros van de andere dimensies (zie figuur 8.3). Naast burgerlijke vrijheden worden ook de dimensies *deugden, de joods-christelijke traditie en de islamitische traditie* als verbindend beschouwd. Dit lijkt te suggereren dat dit archetype een joods-christelijke of islamitische achtergrond heeft, maar een nadere inspectie van de antwoorden op de open vragen suggereert dat individuen die burgerlijke vrijheden hoog in het vaandel hebben staan ook waarde hechten aan vrijheid, gelijkheid en tolerantie (zie tabel 8.11). Vrijheid van godsdienst behoort hier toe, en zodoende past het in het beeld van dit tweede archetype dat hoog scoort op *joods-christelijke traditie* en *islam*. Deze mensen hebben een beeld van de samenleving als een plek waar de mogelijkheid bestaat om verschillende godsdiensten te belijden en te beoefenen. Juist dit aspect wordt door hen als verbindend ervaren.

Figuur 8.3

De configuratie van ankerpunt 2

Bron: SCP, DAN'18

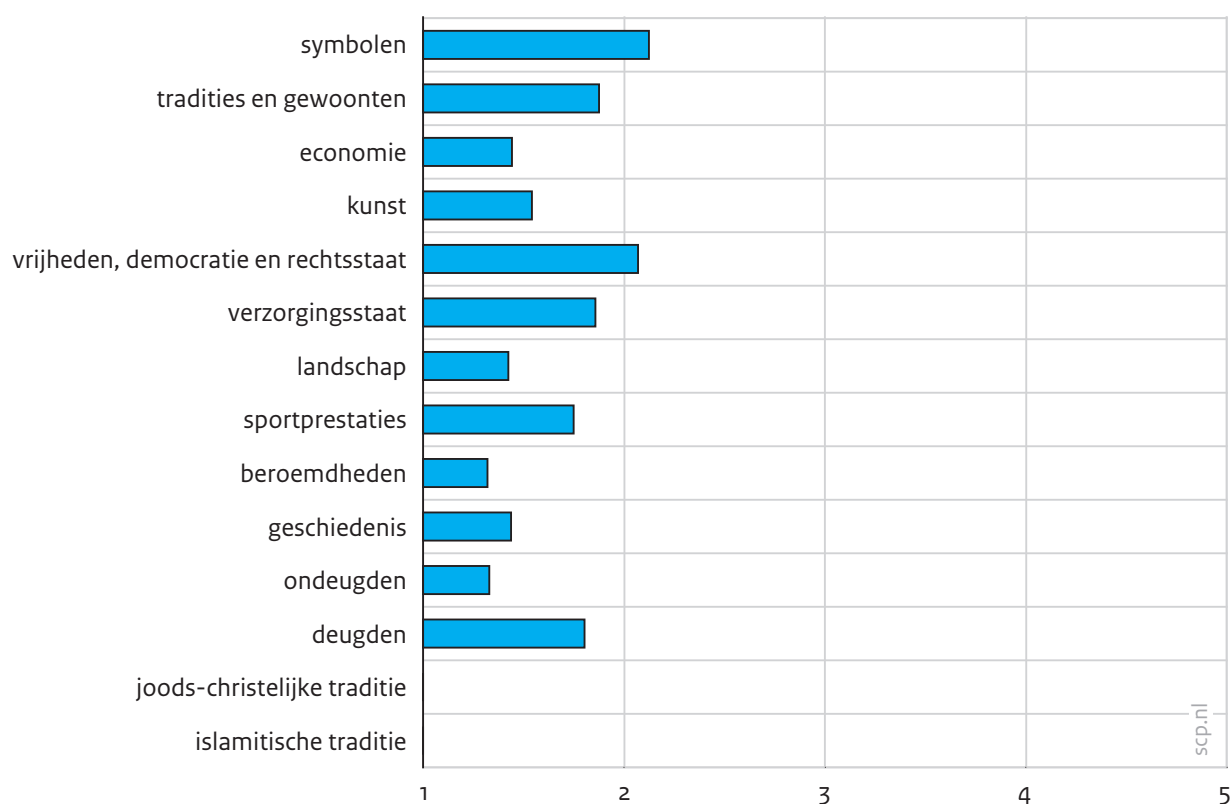
Het verschil tussen archetype (ankerpunt) 1 en 2 correspondeert met een klassiek onderscheid dat in de literatuur gemaakt wordt. In de theoretische literatuur zoals we die in hoofdstuk 1 hebben besproken, wordt een onderscheid gemaakt tussen *ethnic* en *civic*

oriëntaties ten aanzien van identiteit. Terwijl *civic* verwijst naar het burgerschap in een democratische staat, richt *ethnic* zich meer op de gedeelde culturele erfenis of mentaliteit (bv. *tradities en gewoonten, symbolen en geschiedenis*). Bij de eerste vorm staan politieke instituties en de rechten die daaraan verbonden worden centraal, zoals gelijkheid en vrijheid, maar ook algemeen kiesrecht en de democratie. Terwijl ankerpunt 2 sterke overeenkomsten vertoont met de *civic*-oriëntatie, vertoont ankerpunt 1 veel gelijkheid met de definitie van de *ethnic*-oriëntatie.

Goede Nederlandse vertalingen van deze twee kernbegrippen zijn er niet (zie ook hoofdstuk 1). *Ethnic* heeft in de Engelse taal en deze onderzoeksliteratuur een specifieke betekenis die bij een letterlijke vertaling in het Nederlands (etnisch) tot verwarring leidt. De letterlijke vertaling van *civic* zou ‘burgerlijk’ zijn, maar ook die term heeft connotaties die weinig te maken hebben met het begrip zoals het bedoeld is in de Engelse academische literatuur. Om die reden gebruiken we in dit hoofdstuk bij voorkeur niet de termen ‘etnisch’ en ‘burgerlijk’. In plaats daarvan gebruiken we de termen symbolen en tradities als we naar het *ethnic*-profiel verwijzen, en de term burgerlijke vrijheden als we naar het *civic*-profiel verwijzen. Ook deze termen zijn niet perfect, maar komen nog het dichtst in de buurt van de betekenis van *ethnic* en *civic* in de context van dit hoofdstuk.

Figuur 8.4

De configuratie van ankerpunt 3

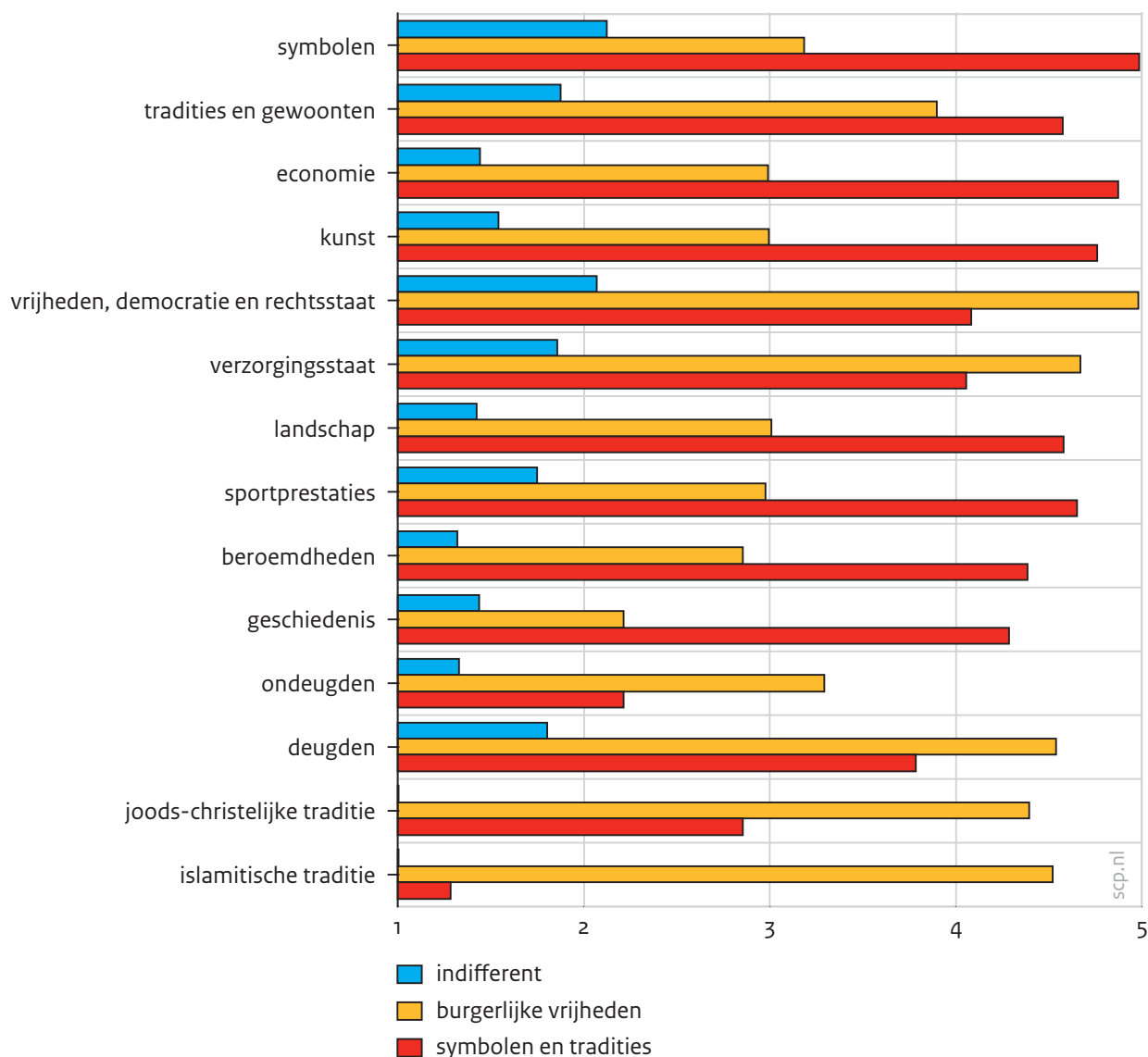

Bron: SCP, DAN'18

Het derde ankerpunt scoort laag op alle dimensies (zie figuur 8.4). De dimensies *joods-christelijke tradities* en *islamitische traditie* scoren zelfs een 1 op de vijfpuntsschaal. Ook op de andere dimensies zoals *symbolen* en *burgerlijke vrijheden* scoren deze individuen laag (voor symbolen, tradities en gewoonten, en vrijheden een 2). Zodoende zien we dit archetype als een ankerpunt voor individuen die zich via geen van de dimensies met Nederland verbinden.

Figuur 8.5

De drie ankerpunten vergeleken

Bron: SCP, DAN'18

Bij gebrek aan een betere naam geven we dit archetype de naam *indifferent*. Toch kan de reden voor indifferentie verschillen per individu. In theorie is het mogelijk dat mensen zich niet verbonden voelen met Nederland omdat ze zich verbonden voelen met hun regio of provincie, of juist met Europa of met de wereld als geheel (kosmopolieten). Anderen voelen zich misschien met geen van deze entiteiten verbonden en zouden stellen dat *de Neder-*

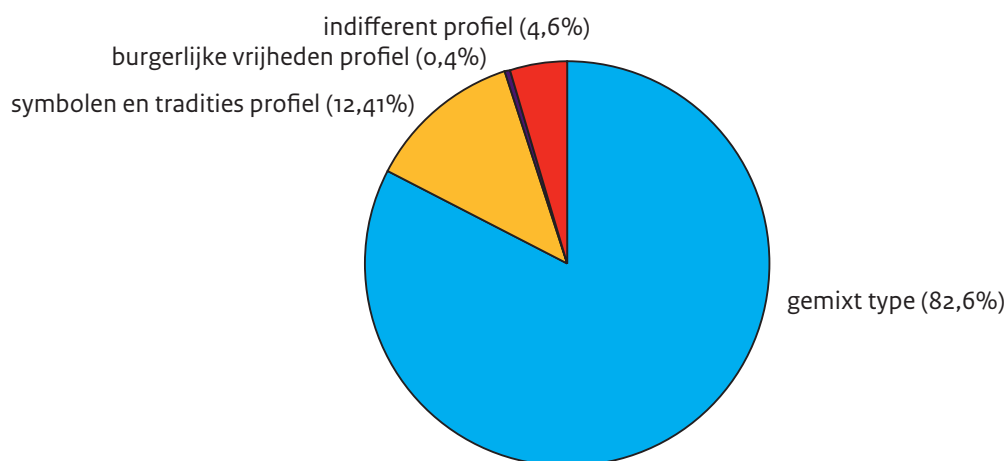
landse identiteit hun niets zegt en ze zich om die reden dus niet verbonden voelen met Nederland. Vervolganalyses in dit hoofdstuk suggereren dat het voornamelijk de laatste reden is ('het zegt hun niets') waardoor individuen laag scoren op het indifferente profiel. Op basis van de veertien dimensies die de verbondenheid met de Nederlandse identiteit meten, vinden we de drie ankerpunten die zojuist zijn beschreven. Figuur 8.5 vat de drie typen samen in één grafiek. De verschillen tussen de drie ankerpunten worden nogmaals benadrukt: twee typen die zich verbonden voelen met de Nederlandse identiteit via enerzijds de dimensies van symbolen en tradities en anderzijds via dimensies die burgerlijke vrijheden vatten, en één type dat zich niet verbonden voelt.

Voordat we de drie ankerpunten nader invullen met additionele kenmerken, is een eerste analyse van de verdeling van deze ankerpunten interessant. Elke respondent krijgt drie scores; één voor elk ankerpunt. Die score laat zien in hoeverre een respondent neigt naar dat ankerpunt. Zo duidt een score van 100 op ankerpunt 1 aan dat een respondent volledig samenvalt met dit ankerpunt, terwijl een score van 0 juist het tegenovergestelde aanduidt. Voor 4019 respondenten kunnen we op basis van de individuele scores de gemiddelde score per ankerpunt berekenen. De gemiddelde score op het indifferente type is 34 (met een standaardafwijking van 19 punten). De gemiddelde score op het type 'symbolen en tradities' is het hoogst met 46 (met een standaardafwijking van 21 punten). De gemiddelde score op het type 'burgerlijke vrijheden' is 20 (met een standaardafwijking van 15 punten). Dit betekent dat Nederlanders, gemiddeld genomen, affiniteit hebben met alle drie de ankerpunten, maar dat het ankerpunt 'symbolen en tradities' domineert. Deze gemiddelde uitkomst is niet tegenstrijdig met het beperkte empirische onderzoek dat er bestaat naar de aard (*ethnic* versus *civic*) van de Nederlandse identiteit (Dimitrova-Grajzl et al. 2016): Nederland is – net als veel andere landen overigens – een mix van deze basisvormen van identificatiegronden.

Om de distributie van types verder te kunnen duiden, delen we de individuen in groepen in. Respondenten die hoger dan 70 punten scoren, zien we als behorend tot de groep respondenten die dit ankerpunt geheel onderschrijven. Dit sluit lidmaatschap tot de andere groepen uit. We doen hetzelfde voor de andere twee ankerpunten. Er zijn ook respondenten die op elk ankerpunt lager dan 70 scoren. We delen hen in bij de mixgroep. Figuur 8.6 laat de verdeling van respondenten zien over deze groepen. We zien dat de groep met respondenten die zich in extreme zin met een van de ankerpunten identificeren klein is, namelijk minder dan een kwart van onze steekproef. De groep die tot de mixgroep behoort (en dus affiniteit heeft met alle drie de extreme ankerpunten), is het grootst met ruim 80%. Dit onderschrijft onze observatie dat het gros van de respondenten in meer of mindere mate affiniteit heeft met alle drie de ankerpunten.³

Figuur 8.6

Distributie van extreme typen

scp.nl

Bron: SCP, DAN'18

Stap 3: van individuele ankerpunten naar individuele profielen

De drie ankerpunten in het identiteitsdebat zijn geen eendimensionale punten die duiden of en hoe men zich verbonden voelt met Nederland. Het zijn multidimensionale profielen die voor veel meer staan dan alleen een configuratie van dimensies. De gestileerde analogie van The Beatles en The Rolling Stones in de inleiding gaf dit ook aan. Een keuze tussen deze twee bands gaat niet alleen over een keuze tussen twee soorten muziek, maar ook over een keuze tussen kledingstijlen, en misschien zelfs wel levensstijlen in algemene zin. Dit geldt ook voor onze extreme ankerpunten. *Ethnic*- en *civic*-concepties van nationale identiteit hangen samen met stemgedrag, nationale trots, chauvinisme en attitudes jegens migranten (Citrin en Wright 2008; Schildkraut 2007). De stem voor populistische partijen hangt bijvoorbeeld samen met een bredere opvatting over tradities en culturele verandering (Baldassarri en Gelman 2008; Inglehart en Norris 2016).

De ankerpunten zijn dus naast configuraties, die het belang van bepaalde dimensies onderschrijven voor de Nederlandse identiteit, te zien als bredere profielen. In het vervolg van dit hoofdstuk kleuren we de ankerpunten verder in door onder meer hun sociaal-demografische kenmerken, politieke keuzes en mediagebruik, toekomstbeelden, positie in het debat over erfgoed en nationale trots verder te onderzoeken. Door de ankerpunten nog scherper te definiëren, kunnen we uiteindelijk de verschillende posities in het debat over nationale identiteit goed duiden. In het vervolg van dit hoofdstuk spreken we daarom over het 'symbolen en tradities'-profiel, het 'burgerlijke vrijheden'-profiel en het indifferente profiel.

8.3 Een schets van de drie profielen

De DAN-enquête is afgenomen binnen de context van het LISS-panel (Langlopende Internet Studies voor de Sociale wetenschappen). Daarom kunnen we onze informatie over identificatie met Nederland koppelen aan andere informatie over de respondenten (bv. hun stemgedrag tijdens de Tweede Kamerverkiezingen in 2017). We doen dat door naar de samenhang te kijken tussen de profiel (dat wil dus zeggen: archetype) score van een individu en een additioneel kenmerk, bijvoorbeeld leeftijd of politieke keuzes.⁴

De resultaten in de hierna volgende tabellen kunnen geïnterpreteerd worden als bivariate relaties (oftewel als de relatie tussen twee variabelen). We realiseren ons dat veel kenmerken overlappend zijn; hoogopgeleide mensen hebben over het algemeen een hoger inkomen, om maar een eenvoudig voorbeeld te geven. We zouden hiervoor kunnen controleren om deze effecten uit te sluiten. We kiezen ervoor om dit niet te doen, juist omdat we een profielschets willen maken van elk archetype.⁵ We beginnen met een analyse van de standaard sociaal-demografische kenmerken.

Omdat we alle kenmerken in 0-1-variabelen omzetten (man of vrouw, hoogopgeleid of laagopgeleid, politieke keuze voor een bepaalde partij of niet, enz.) en de ankerpuntscores op een schaal van 0-100 zijn gemeten, kunnen de geschatte coëfficiënten – op een paar uitzonderingen na die we daar waar noodzakelijk zullen toelichten – worden geïnterpreteerd als punten. Een geschatte coëfficiënt van +12,5 betekent dat de profielscore van een individu met dat kenmerk gemiddeld genomen 12,5 punten hoger is dan de score van een individu die dat kenmerk niet heeft. Een meer positieve score impliceert dus dat mensen met dit kenmerk gemiddeld genomen meer gelijkenis vertonen met een profiel.

8.3.1 Sociaal-demografische kenmerken

Voordat we de drie profielen koppelen aan stemgedrag, mediagebruik en andere preferenties, beschouwen we de correlaties met verschillende sociaal-demografische kenmerken in tabel 8.2. We kijken naar geslacht (man-vrouw), leeftijd (15-29 jaar, 30-44 jaar, 45-64 jaar, 65 jaar en ouder), opleidingsniveau (laag, midden, hoog⁶), werk (vrijwilligerswerk, student, huishouding, pensioen/uitkering, werkend), individueel netto-inkomen (< 1000 euro, 1000-2000 euro, > 2000 euro), woonplaats (provincie), de mate van stedelijkheid, en of iemand opgegroeid is in Nederland. Dit zijn dezelfde categorieën als aangehouden in hoofdstuk 7. De N in tabel 8.2 duidt de groepsgrootte aan, oftewel we hebben 1959 mannelijke en 2057 vrouwelijke respondenten in onze analyses.

Met uitzondering van geslacht zijn alle variabelen categoriaal. Per variabele kiezen we één basiscategorie ten opzichte waarvan we de effecten interpreteren. Bijvoorbeeld hoogopgeleid ten opzichte van laagopgeleid, 65 jaar en ouder ten opzichte van de groep 15-24 jarig, niet-stedelijk ten opzichte van zeer stedelijk, enzovoort. Dit staat aangegeven in de tabel door middel van 'basis', waarbij basis refereert aan de gehanteerde benchmark.

Tabel 8.2 laat zien dat geslacht, netto-inkomen en woonplaats (provincie en mate van stedelijkheid) slechts in beperkte mate samenhangen met een bepaald profiel. Van deze vier aspecten heeft de mate van stedelijkheid nog het grootste effect: in sterk stedelijke gebieden is vooral het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel te vinden, terwijl het ‘symbolen en tradities’-profiel in minder stedelijk gebied te vinden is. De kans iemand tegen te komen die zich identificeert met het indifferente profiel is daarentegen even groot in meer en minder stedelijk gebied. Deze observaties staan los van de provincie waarin men woont, gezien de zeer lage scores op de verschillende provincies. Dit suggereert dat er niet zozeer een tegenstelling bestaat tussen de Randstad en de rest van Nederland met betrekking tot verschillen in identificatie met Nederland, maar veel meer een verschil gerelateerd aan de mate van stedelijkheid; een aspect dat we aantreffen in elke provincie.

De tabel laat een samenhang zien tussen mensen die tot een hogere leeftijdscategorie behoren en neigen naar het ‘symbolen en tradities’-profiel (de score neemt in omvang toe naarmate de groep ouder is, met een coëfficiënt van 14,1 voor de groep 65 jaar en ouder). Hetzelfde zien we voor lager geschoolden (hogere opleidingsniveaus krijgen negatieve scores). Respondenten die jonger zijn en hoger geschoold, identificeren zich gemiddeld genomen vaker met de andere twee profielen. We zien sterke leeftijdseffecten voor elk profiel, terwijl de samenhang tussen het profiel en leeftijdsgroepen toeneemt (resp. afneemt) naarmate de groep ouder (resp. jonger) wordt. Of het hier gaat om een generatie- of een leeftijdseffect is lastig te concluderen, aangezien we geen datapunten over de tijd hebben. Mensen die opgegroeid zijn in Nederland verschillen van mensen die niet opgegroeid zijn in Nederland in die zin dat de eerstgenoemde groep gemiddeld genomen hoger scoort op het ‘symbolen en tradities’-profiel. Mensen die niet geboren zijn in Nederland scoren hoger op het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel.

Tabel 8.2

Sociaal-demografische kenmerken van de drie profielen^a

	'symbolen en tradities'-profiel	'burgerlijke vrijheden'-profiel	indifferente profiel	N
man	(basis)			1.959
vrouw	1,1	01,5	-2,4	2.057
leeftijdscategorie 15-29 jaar	(basis)			534
leeftijdscategorie 30-44 jaar	4,1	-3,6	-0,5	673
leeftijdscategorie 45-64 jaar	8,2	-5,4	-3,1	1.464
leeftijdscategorie ≥ 65 jaar	14,1	-6,5	-7,7	1.345
opleidingscategorie laag	(basis)			1.031
opleidingscategorie midden	-4,6	3,0	2,1	1.337
opleidingscategorie hoog	-8,9	6,5	3,3	1.638
netto-inkomen < 1000 euro	(basis)			1.026
netto-inkomen 1000-2000 euro	1,9	-1,3	-0,6	1.461
netto-inkomen > 2000-3000 euro	0,4	-1,1	1,0	133
Groningen	(basis)			154
Friesland	4,6	1,6	-5,8	167
Drenthe	4,1	-0,9	-2,8	98
Overijssel	-0,9	2,0	-0,5	273
Flevoland	3,2	-3,4	-0,2	96
Gelderland	1,0	-0,4	-0,4	555
Utrecht	1,6	1,5	-2,7	300
Noord-Holland	1,3	1,4	-2,5	563
Zuid-Holland	3,0	0,6	-3,7	779
Zeeland	2,9	-2,2	-0,7	89
Noord-Brabant	2,0	-1,2	-0,8	629
Limburg	3,3	-1,4	-1,9	287
niet/weinig stedelijk	(basis)			1.439
matig stedelijk	0,1	0,5	-0,4	892
zeer (sterk) stedelijk	-2,8	2,7	0,3	1.659
opgegroeid in Nederland	(basis)			3748
grotendeels opgegroeid in Nederland	-0,5	2,7	-2,7	93
niet opgegroeid in Nederland	-7,6	8,1	-0,6	175

a Scores zijn verkregen middels bivariate tobit-regressies, waarin de verschillende profielen als afhankelijke variabele gebruikt zijn en de sociaal-demografische kenmerken als onafhankelijke variabele. De standaardfouten zijn geclusterd op provincieniveau. Alle scores hoger dan |1,2| zijn significant ($p < 0,05$).

Bron: SCP, DAN'18

8.3.2 Politieke keuzes en mediagebruik

Tabel 8.3 relateert elk van de profielen aan stemgedrag (Tweede Kamerverkiezingen van 2017). De rechterkolom geeft het aantal respondenten weer dat in onze steekproef op de betreffende partij gestemd heeft. De analyses laten duidelijk zien dat elk van de profielen samenhangt met een stem voor een bepaalde politieke partij. We hebben niet voor alle partijen een score kunnen schatten, omdat in sommige gevallen het aantal respondenten te laag is om betrouwbare uitspraken te doen. Dit geldt bijvoorbeeld voor politieke partijen zoals Forum voor de Democratie, DENK en SGP. Er komt een beeld naar voren waarbij mensen met een ‘symbolen en tradities’-oriëntatie in het debat over nationale identiteit een stem uitgebracht hebben voor PVV (met een score van 6,7), CDA (6,4), 50Plus (5,8) en VVD (2,9). Mensen die in 2017 gestemd hebben op partijen als GroenLinks (-7,5) en D66 (-5,8) hebben juist gemiddeld genomen een lagere score op het ‘symbolen en tradities’-profiel. We zien het omgekeerde voor het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel. Mensen die op partijen hebben gestemd zoals GroenLinks, PvdA en D66, maar ook op ChristenUnie, identificeren zich vaker met het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel. Een stem op een partij als PVV, CDA en VVD hangt juist vaker samen met een hogere score op het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel.

Tabel 8.3

Politieke voorkeuren van de drie profielen^{a, b}

politieke affiliatie	‘symbolen en tradities’-profiel	‘burgerlijke vrijheden’-profiel	indifferentie profiel	N
CDA	6,4	-1,2	-5,0	420
VVD	2,9	-4,2	0,9	647
50Plus	5,8	-5,4	-1,6	122
PVV	6,7	-9,8	1,6	266
D66	-5,8	4,5	1,8	449
GroenLinks	-7,5	8,2	-0,0	339
ChristenUnie	-1,4	3,9	-2,0	146
PvdA	-1,1	5,6	-4,2	293
Partij voor de Dieren	-7,3	2,4	4,8	110
SP	-0,6	-1,6	1,9	304

a Coëfficiënten zijn verkregen middels bivariate tobit-regressies, waarin de verschillende profielen als afhankelijke variabele gebruikt zijn en het stemgedrag als onafhankelijke variabele. De standaardfouten zijn geclusterd op provincieniveau.

b De verdeling van stemmen over de partijen in onze steekproef benadert de verdeling van stemmen in de Tweede Kamerverkiezingen van 2017, met de kanttekening dat stemmers op de PVV in enige mate ondervertegenwoordigd zijn in onze steekproef, terwijl PvdA-stemmers beperkt oververtegenwoordigd zijn. Zie tabel A.1 in de bijlage voor de verdeling van stemmen. Alle scores hoger dan |1,6| zijn significant ($p < 0,05$).

Bron: SCP, DAN’18

De tegenstellingen in het politieke debat over nationale identiteit lijken niet langs klassieke links-rechts scheidslijnen te verlopen. Met de algemene kanttekening dat het lastig is om zulke labels toe te passen op het huidige gefragmenteerde politieke landschap (Lameris et al. 2017), is het wel interessant om op te merken dat D66-stemmers niet op dezelfde manier over nationale identiteit denken als vvd- en cda-stemmers. Op politiek vlak botsen hier twee tegengestelde beelden over hoe invulling te geven aan nationale identiteit: symbolen en tradities versus burgerlijke vrijheden.

Eenzelfde soort tegenstelling zien we in het gebruik van media. Tabel 8.4 koppelt de gegevens over mediagebruik aan de profielscores. De rechterkolom geeft wederom het aantal respondenten weer dat heeft aangegeven naar het betreffende programma te kijken of de betreffende krant te lezen.

Respondenten met een ‘symbolen en tradities’-profiel hebben de neiging om gebruik te maken van andere nieuwsbronnen dan respondenten die veel gelijkenis vertonen met het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel. Mensen die naar *RTL Nieuws*, *Hart van Nederland*, *RTL Late Night*, maar ook het *nos Journaal* en *Pauw & Jinek* kijken, hebben over het algemeen hogere score op het ‘symbolen en tradities’-profiel. Er zijn ook respondenten die niet naar deze programma’s kijken, maar wel naar programma’s zoals Buitenhof. Deze respondenten neigen naar het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel.

Het verschil in mediagebruik wordt nog scherper als we kijken naar de geschreven media. Lezers van *de Volkskrant* en het *NRC Handelsblad/NRC Next* identificeren zich gemiddeld genomen vaker met het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel dan lezers van *de Telegraaf* en het *AD*. Deze laatstgenoemde groep, waartoe ook de lezers van regionale kranten gemiddeld genomen vaker behoren, hangt vaker samen met het ‘symbolen en tradities’-profiel dan met de andere twee profielen. Dit beeld correspondeert met de observatie in hoofdstuk 3 (over media) dat bepaalde media verschillende zaken benadrukken in hun journalistieke keuzes voor onderwerpen die raken aan nationale identiteit. Tot slot scoren mensen die aangeven geen kranten te lezen of geen actualiteitenprogramma’s te kijken hoger op het indifferente profiel. Dit onderschrijft het idee dat nationale identiteit ‘hun niks zegt’. Het aantal respondenten dat het *Nederlands Dagblad* of het *Reformatorisch Dagblad* leest, is te beperkt om robuust aan een van de drie profielen te relateren.

Tabel 8.4

Mediagebruik van de drie profielen^a

	'symbolen en tradities'-profiel	'burgerlijke vrijheden'-profiel	indifferente profiel	N
<i>kijkt naar</i>				
Business Class / Harry Mens	8,5	-7,4	-2,4	128
RTL Nieuws	6,0	-3,4	-3,0	1.727
Hart van Nederland (late editie)	8,2	-4,8	-4,2	688
RTL Z Nieuws	4,7	-2,6	-2,4	464
wNL Op Zondag	7,6	-3,3	-5,0	225
EenVandaag	3,9	0,3	-4,0	1.190
EditieNL	5,1	-2,9	-2,5	351
Brandpunt	2,8	2,0	-4,8	448
nos Journaal	6,7	0	-6,4	3.206
Pauw & Jinek	6,1	-0,7	-5,2	1.571
Hart van Nederland (vroeg editie)	4,4	-1,9	-2,9	259
Nieuwsuur	3,9	0,3	-3,8	1.390
RTL Late Night	4,9	-0,7	-4,4	663
Buitenhof	3,2	2,5	-5,6	576
<i>leest</i>				
De Telegraaf	8,8	-6,1	-3,4	748
Algemeen Dagblad (AD)	4,8	-2,7	-2,5	736
Trouw	-0,4	5,0	-4,2	203
NRC Handelsblad	-2,8	5,1	-1,9	279
de Volkskrant	-5,5	7,0	-0,9	606
NRC Next	-3,2	4,7	-1,2	105
Het Parool	-3,7	7,1	-2,7	123
metro	1,9	1,7	-3,8	267
een regionaal dagblad	4,4	-2,0	-2,4	1.296
een andere krant	4,2	0,9	-5,0	227
leest geen kranten	-5,3	-0,1	5,1	1.151
kijkt geen actualiteitenprogramma's	-11,4	0,8	10,2	393

a Coëfficiënten zijn verkregen middels bivariate tobit-regressies, waarin de verschillende profielen als afhankelijke variabele gebruikt zijn en het mediagebruik als onafhankelijke variabele. De standaardfouten zijn geclusterd op provincieniveau. Alle scores hoger dan |1,0| zijn significant ($p < 0,05$).

Bron: SCP, DAN'18

8.3.3 Nationale trots en blik naar buiten

De mate van nationale trots en de vraag of onze blik naar buiten of naar binnen gericht is, verschillen tussen de profielen. Gezien de relatie tussen stemgedrag en affilatie met een bepaald profiel is dat weinig verassend, want ook politieke partijen vullen deze thema's op uiteenlopende wijze in. Meer in algemene zin hebben respondenten met een 'symbolen en tradities'-profiel sterkere positieve gevoelens bij Nederland dan respondenten met een 'burgerlijke vrijheden'-profiel.

Mensen die trots zijn op hun Nederlanderschap tonen veel gelijkenis met het 'symbolen en tradities'-profiel (zie tabel 8.5).⁷ Dit gaat samen met de voorkeur om liever bij Nederland te horen dan bij enig ander volk in de wereld, en met het beeld dat Nederland een beter land is dan de meeste andere landen.⁸ Chauvinisme en trots spelen geen rol voor degenen die zich identificeren op basis van burgerlijke vrijheden. Dit doen ze wel voor het indifferente profiel, maar dan op een negatieve manier. Hogere mate van instemming met de stellingen over trots en chauvinisme gaan gepaard met een lagere score op het indifferente profiel.

Tabel 8.5

Trots en chauvinisme^a

	'symbolen en tradities'-profiel	'burgerlijke vrijheden'-profiel	indifferente profiel	N
ik ben erg trots Nederlander te zijn	9,7	-0,3	-9,9	3.819
ik wil liever Nederlander zijn dan bij enig ander volk in de wereld horen	5,6	-1,7	-3,9	3.912
over het algemeen gesproken is Nederland een beter land dan de meeste andere landen	3,2	0,1	-3,2	3.905

a Coëfficiënten zijn verkregen middels bivariate tobit-regressies, waarin de verschillende profielen als afhankelijke variabele gebruikt zijn en de mate van instemming met de stelling als onafhankelijke variabele. De standaardfouten zijn geclusterd op provincieniveau. Alle scores hoger dan |1,5| zijn significant ($p < 0,05$).

Bron: SCP, DAN'18

Trots en een gevoel van verbondenheid met de Nederlandse tradities en gewoonten lijken dus samen te gaan. Toch zien we gradaties in de mate waarop men zich verbindt met Nederland. De DAN-enquête stelt ons in staat om gevoelens van verbondenheid uit te splitsen naar verschillende niveaus: de buurt of het dorp, stad of gemeente, de regio, de provincie, Nederland en Europa (zie ook hoofdstuk 16 over regio). Voor elk niveau is gevraagd in hoeverre de respondent zich verbonden voelt met dat niveau, waarbij het antwoord gegeven kon worden op een vierpuntsschaal, waarbij 4 'zeer verbonden' aanduidt. De rechterkolom geeft het aantal respondenten weer die meegenomen zijn in de analyse. Tabel 8.6 illustreert dat respondenten die zich met alle niveaus verbonden voelen vooral affiniteit hebben met het 'symbolen en tradities'-profiel. De samenhang is het sterkst met de hogere niveaus (provincie en Nederland ten opzichte van buurt of dorp): deze geven het

meest aanleiding tot een gevoel van verbondenheid. De verbondenheid met Europa is positief maar beperkt. Hoewel mensen die zich verbonden voelen met Europa ook hoger scoren op het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel, geldt dit in mindere mate voor de andere stellingen. Op dit punt zien we weinig tot geen samenhang met het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel.

Tegenover het ‘symbolen en tradities’-profiel staat nu het indifferente profiel. We zien dat individuen die zich niet verbonden voelen met de verschillende niveaus affiniteit hebben met het indifferente profiel. De resultaten in tabel 8.5 en 8.6 suggereren dat de aanhangers van het indifferente profiel écht indifferent zijn: ze voelen zich niet verbonden met Nederland, noch zijn ze trots op hun Nederlanderschap. De houding ten opzichte van de EU verschilt tussen de drie profielen. Uit additionele analyses (niet in tabel) blijkt dat mensen die Europese eenwording zien als kans gemiddeld genomen meer neigen naar het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel, terwijl de andere twee profielen dit juist als een bedreiging zien. Deze laatste observatie past in de opvatting dat er een nieuwe scheidslijn in het politieke spectrum is ontstaan waarbij internationale oriëntatie een belangrijke rol speelt (zie onder meer Kriesi 2014 en Scheffer 2018: 61).

Tabel 8.6

De drie profielen en hun blik naar buiten^a

	‘symbolen en tradities’-profiel	‘burgerlijke vrijheden’-profiel	indifferente profiel	N
voelt zich helemaal verbonden met buurt of dorp	6,3	0,3	-6,5	3.975
voelt zich helemaal verbonden met stad of gemeente	5,9	1,1	-6,9	3.979
voelt zich verbonden met regio	5,7	0,1	-5,8	3.933
voelt zich helemaal verbonden met provincie	7,0	0,3	-7,3	3.981
voelt zich helemaal verbonden met Nederland	11,8	-0,1	-11,7	3.980
voelt zich helemaal verbonden met Europa	3,5	3,5	-6,8	3.970

a Coëfficiënten zijn verkregen middels bivariate tobit-regressies, waarin de verschillende profielen als afhankelijke variabele gebruikt zijn en de mate van instemming als onafhankelijke variabele. De standaardfouten zijn geclusterd op provincieniveau. Alle scores hoger dan |1,0| zijn significant ($p < 0,05$).

Bron: SCP, DAN’18

Er lijkt een beeld te ontstaan dat mensen die zich vooral met een ‘burgerlijke vrijheden’-profiel verbinden geen verbondenheid met, dan wel trots op, Nederland ervaren. Toch is deze interpretatie van de resultaten niet geheel juist. Immers, alle drie de profielen

geven een extreme positie in het identiteitsdebat weer die steunen op de veertien verschillende dimensies van de Nederlandse identiteit. Het ‘burgerlijke vrijheden’-type voelt wel degelijk verbondenheid met Nederland, maar op een manier die verschilt van de andere twee profielen. De verbondenheid die via de burgerlijke vrijheden loopt, draagt een kosmopolitisme in zich dat de landsgrenzen overstijgt. Burgerlijke idealen zoals vrijheid, gelijkheid en de democratie worden dan ook (h)erkend in Nederland en als versterkend ervaren. Deze conclusie wordt verder ondersteund als we kijken naar de opvattingen over wat belangrijk is om een ‘echte Nederlander’ te zijn. Tabel 8.7 illustreert dit.

Tabel 8.7

De profielen en hun opvatting over ‘Nederlanderschap’^a

om echt Nederlander te zijn is het belangrijk dat men:	‘symbolen en tradities’-profiel	‘burgerlijke vrijheden’-profiel	indifferente profiel	N
in Nederland is geboren	4,2	-4	-0,6	3.968
de Nederlandse nationaliteit heeft	5,4	-4,2	-1,5	3.969
het grootste deel van zijn of haar leven in Nederland woont	3,9	-3	-1,1	3.964
Nederlands kan spreken	6,7	-5	-2	3.980
Nederlandse voorouders heeft	5,3	-3,7	-2	3.945
christelijk is	5,1	-1,2	-4	3.969
waarde hecht aan Nederlandse tradities, gewoonten en cultuur	8,4	-4,7	-4,1	3.953
het Nederlandse politieke systeem en zijn wetgeving respecteert	4,2	-0,4	-3,7	3.954
zich Nederlander voelt	5,1	-1,7	-3,5	3.967
zijn toekomst in Nederland ziet	4,9	-2,1	-3	3.945
bereid is een positieve bijdrage te leveren aan de Nederlandse maatschappij	7,1	-1,4	-5,8	3.954

a Coëfficiënten zijn verkregen middels bivariate tobit-regressies, waarin de verschillende profielen als afhankelijke variabele gebruikt zijn en instemming met de stelling als onafhankelijke variabele. De standaardfouten zijn geclusterd op provincieniveau. Alle scores hoger dan |1,0| zijn significant ($p < 0,05$).

Bron: SCP, DAN’18

Tabel 8.7 geeft voor een serie stellingen over Nederlandschap aan hoe de drie profielen zich daartoe verhouden. Elk van de stellingen wordt beantwoord op een vierpuntsschaal, waarbij 4 ‘heel erg belangrijk’ betekent. Respondenten die veel waarde hechten aan kennis over gebruiken en gewoonten, het spreken van de Nederlandse taal en het hebben van de Nederlandse nationaliteit, identificeren zich gemiddeld genomen sterk met het ‘symbolen en tradities’-profiel. Hiertegenover staan individuen die zulke aspecten veel minder, of zelfs niet belangrijk achten ‘om echt Nederlander te zijn’. Deze groep scoort gemiddeld

genomen hoger op het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel. Dit betekent dat mensen met het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel minder belang hechten aan zulke aspecten. Interessant om op te merken, is dat het indifferente profiel en het ‘symbolen en tradities’-profiel botsen op verschillende punten. Dit komt voort uit tegengestelde visies op dat wat belangrijk is om ‘echt Nederlander’ te zijn. Zo zien we bijvoorbeeld dat individuen die het belangrijk vinden dat men bereid is een positieve bijdrage te leveren aan de samenleving zich vaak met het ‘symbolen en tradities’-profiel identificeren, en juist niet met het indifferente profiel (zoals aangeduid door de negatieve score). De samenhang met het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel zit ertussenin: we zien een negatieve, maar zeer lage score. Dat betekent dat deze stelling over het leveren van een maatschappelijk bijdrage niet zo uitgesproken van belang is voor mensen met dit ‘burgerlijke vrijheden’-profiel (of dat mensen met dit profiel moeite hebben hier positie over in te nemen). Concluderend kunnen we stellen dat tabel 8.7 duidelijk illustreert dat hetgeen een Nederlander tot een Nederlander maakt in de verschillende profielen een andere invulling krijgt. Dat heeft ook consequenties voor de omgang met ons cultureel erfgoed. Dat bespreken we in de volgende subparagraaf.

8.3.4 Cultureel erfgoed

Gaandeweg is Zwarte Piet het symbool geworden voor een veel diepgaander debat dat gaat over het behoud van tradities in het algemeen. In de academische literatuur worden zulke zaken ook wel ‘take-off issues’ genoemd (Badassarri en Bearman 2007). Dit zijn zaken waarover in een korte periode hevig wordt gedebatteerd, vaak met polarisatie tot gevolg. De heftigheid van het debat kan soms het idee geven dat men over alles gepolariseerd is, terwijl de meerderheid van de bevolking zich vaak in het midden bevindt (Baldassarri en Gelman 2008; Bovens et al. 2014). De *take-off issues* leggen zagezegd het debat onder een vergrootglas, waardoor de extreme posities uitvergroot worden en als kenmerkend gezien worden. Aan de ene kant van het debat is er een groep die benadrukt dat Zwarte Piet een traditie is die kenmerkend is voor Nederland. Aan de andere kant van het debat staat een groep die benadrukt dat Zwarte Piet beledigend is voor minderheden, en zij beroepen zich op het recht van demonstratie en de noodzaak om racistische uitingen uit de samenlevingen te bannen. Beide groepen beroepen zich op de vrijheid van meningsuiting, maar vullen dit concept op verschillende manieren in.

In het debat ontbreekt het echter aan twee zaken. Ten eerste is er beperkt onderzoek gedaan naar wat ‘men’ in Nederland hiervan vindt. Ten tweede zijn de opvattingen over het Zwarte Piet-debat interessant, maar worden deze helaas zelden expliciet in verband gebracht met de bredere onderliggende patronen en opvattingen over symbolen en tradities. Dit terwijl die twee vaak aan elkaar gerelateerd worden. De DAN-enquête stelt ons in staat om op basis van een representatieve steekproef te inventariseren wat ‘men’ ervan vindt: het burgerperspectief. Andere aspecten van de discussie over erfgoed worden besproken in hoofdstuk 12.

De profielanalyse in dit hoofdstuk stelt ons in staat om het erfgoeddebat beter te plaatsen en in verband te brengen met bredere grondpatronen. Het debat over Zwarte Piet sluit

naadloos aan bij de hier gepresenteerde profielen. Hoewel de data ons niet in staat stellen om causale gevolgtrekkingen te maken, zouden we op basis van onze discussie over de profielen verwachten dat individuen met een ‘symbolen en tradities’-profiel andere opvattingen hebben over Zwarte Piet en cultureel erfgoed dan individuen met een ‘burgerlijke vrijheden’-profiel. Tabel 8.8 en 8.9 vatten de resultaten samen.

In de DAN-enquête hebben we respondenten gevraagd naar hun mening over Zwarte Piet. Omdat we vermoeden dat het Zwarte Piet-debat niet op zichzelf staat, maar in verband staat met dieperliggende grondpatronen over de betekenis van symbolen en tradities, alsmede de omgang met cultureel erfgoed in het algemeen, hebben we niet alleen naar de mening over Zwarte Piet gevraagd. We hebben tevens gevraagd naar beladen erfgoed in het algemeen, onder meer door te relateren aan historische helden als Jan Pieterszoon Coen en de waarde die men hecht aan feestdagen met een christelijke oorsprong.

Elk thema is bevroegd middels vijf stellingen, waarvoor aan alle respondenten gevraagd is welke stelling het best overeenkomt met hun eigen mening. Het aantal respondenten dat instemt met een van de vijf stellingen is weergegeven in de meest rechtse kolom van de tabellen. Respondenten konden ook aangeven dat geen van de stellingen met hun mening overeenkomt. Deze groep hangt vooral samen met het indifferente profiel. Gemiddeld genomen zien we een positief verband tussen respondenten die aangegeven dat geen van de stellingen met hun mening overeenkomt en identificatie met het indifferente profiel. Deze laatste resultaten zijn niet in de tabellen 8.8 en 8.9 opgenomen.

Het beeld uit tabel 8.8 is duidelijk. De mensen die willen dat het Sinterklaasfeest onveranderd blijft (stelling 1), hebben vaak affiniteit met het ‘symbolen en tradities’-profiel. Respondenten die instemmen met stelling 1 scoren gemiddeld gezien 9,4 punten hoger op het ‘symbolen en tradities’-profiel. Voor het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel is het precies tegenovergesteld. Voor deze groep zien we dat instemming met stelling 1 de profielscore verlaagt met 8,3 punten, wat suggereert dat ze het doorgaans niet eens zijn met de stelling. Dit betekent dat de twee profielen lijnrecht tegenover elkaar staan als het gaat om deze stelling.

De stellingen in tabel 8.8 variëren in de manier waarop ze het Sinterklaasfeest karakteriseren; in stelling 1 is respondenten gevraagd in welke mate ze het eens zijn met de stelling dat het feest onveranderd moet blijven, in stelling 2 wordt een democratisch element ingebracht (‘als de meerderheid het wil’), in stelling 3 wordt het feest gekarakteriseerd als een feest met ongemakkelijke bijmaak, in stelling 4 wordt het als een racistisch feest neergezet, en in stelling 5 als een traditie die naar het slavernijverleden verwijst. Er zit een gradatie in de mate van stelligheid waarmee de stellingen worden geponeerd. Interessant genoeg zien we dat de mate van instemming met de stellingen en hun samenhang met de twee tegenovergestelde profielen ook in toenemende dan wel afnemende mate verandert. Bijvoorbeeld: voor het ‘symbolen en tradities’-profiel vinden we een negatieve coëfficiënt van $-2,1$ voor stelling 2, $-9,7$ voor stelling 3, $-13,7$ voor stelling 4 en $-16,6$ voor stelling 5. Met elke stap dat de stelling extremer wordt geformuleerd, wordt de geschatte coëfficiënt negatiever. Het omgekeerde beeld zien we voor het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel. Daar

loopt de coëfficiënt van +2,8 voor stelling 2, naar +7,8 voor stelling 3, +11,5 voor stelling 4 en +12,9 voor stelling 5. Dit betekent dat naarmate de stellingname in het Zwarte Piet-debat extremer wordt, de hier gepresenteerde profielen steeds beter samenhangen met de ankerpunten in het debat.

Tabel 8.8

Profielen en Zwarte Piet

		'symbolen en tradities'-profiel	'burgerlijke vrijheden'-profiel	indifferente profiel	aandeel 'mee eens' (in %)
1	Zwarte Piet is een traditioneel onderdeel van het Sinterklaasfeest dat <i>onveranderd</i> moet blijven.	9,4	-8,3	-2,0	59
2	Zwarte Piet is een onderdeel van de Sinterklaastraditie dat moet blijven als een <i>grote meerderheid</i> van de bevolking dat wil.	-2,1	2,8	-0,1	19
3	Zwarte Piet is een traditie met <i>ongemakkelijke bijsmaak</i> , het Sinterklaasfeest is prima te vieren met roetveegpiet en kleurenpiet.	-9,7	7,8	2,7	18
4	Zwarte Piet is een ongelukkige traditie op basis van een <i>racistische stereotypering</i> . Sinterklaas moet zo snel mogelijk zonder Zwarte Piet verder.	-13,7	11,5	2,9	3
5	Zwarte Piet is een traditie die verwijst naar het <i>slavernijverleden</i> , Sinterklaas moet zo snel mogelijk zonder Zwarte Piet verder.	-16,6	12,9	4,4	1

- a Coëfficiënten zijn verkregen middels bivariate tobit-regressies, waarin de verschillende profielen als afhankelijke variabele gebruikt zijn en de instemming met de vijf verschillende stellingen als onafhankelijke variabelen. De standaardfouten zijn geclusterd op provincieniveau. N = 4855, waarvan 288 respondenten aangegeven hebben geen mening te hebben aangaande de stellingen. Met uitzondering van het indifferente profiel zijn alle scores hoger dan |2,0| significant ($p < 0,05$). Voor het indifferente profiel zijn geen van de resultaten significant op 0,05. De percentages in de rechterkolom komen niet altijd overeen met de percentages gerapporteerd in hoofdstuk 12 omdat de sample in tabel 8.9 kleiner is dan de sample in hoofdstuk 12. De reden is dat we in tabel 8.9 enkel de respondenten hebben meegenomen voor welke we een profielscore kunnen berekenen.

Bron: SCP, DAN'18

Samenvattend: er is een sterk verband tussen mensen die van mening zijn dat Zwarte Piet moet blijven, dan wel die een voorkeur hebben het Sinterklaasfeest (in meer of mindere mate) aan te passen, en de gevonden profielen. Om te analyseren of het verband tussen de profielen en de positie in het Sinterklaasdebat ook geldt voor cultureel erfgoed in het algemeen (of dat het slechts een artefact is van het enigszins uit de hand gelopen Zwarte Piet-debat) relateren we aanvullende gegevens over cultureel erfgoed aan de profielen (tabel 8.9).

In tabel 8.9 kijken we in het bijzonder naar de mening van mensen over standbeelden van (omstreden) historische helden zoals Jan Pieterszoon Coen (stellingen 1, 2, 4, 6, 10). Ook relateren we verschillende visies op het behoud van nationale feestdagen met een christelijke oorsprong (stellingen 3, 5, 7, 8, 9) aan de profielen. Wederom variëren de visies in de mate waarin het erfgoed behouden dan wel veranderd moeten worden. De standpunten in de tabel zijn geordend van behoudend naar veranderend (maar zijn niet in deze volgorde voorgelegd aan de respondenten⁹). De meest rechtse kolom geeft wederom het aantal respondenten aan dat instemt met de betreffende stelling.

Naarmate de stellingen zich meer vóór verandering uitspreken, zien we dat instemming met de stelling positief samenhangt met identificatie met het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel. Het ‘symbolen en tradities’-profiel staat hiertegenover. Dit profiel gaat vaak samen met de opvatting voor het behoud van standbeelden zoals die van J.P. Coen in de publieke ruimte. Ook ten opzichte van nationale christelijke feestdagen is het ‘symbolen en tradities’-profiel behoudend en geeft men aan dat deze onveranderd gelaten moeten worden.

Opvallend is de hoge score voor de instemming met stelling 8 en het indifferente profiel. Individuen die zich met het indifferente profiel identificeren, nemen over het algemeen genomen geen uitgesproken positie in ten opzichte van cultureel erfgoed, zoals tabellen 8.8 en 8.9 illustreren. Toch kan de samenhang met stelling 8 als kenmerkend beschouwd worden voor dit profiel: christelijke nationale feestdagen moeten afgeschaft worden in ruil voor extra vrije dagen. Let op: niet voor Bevrijdingsdag of het Suikerfeest, want daar voelt het indifferente profiel zich niet mee verbonden (zoals figuur 8.5 illustreert).

Een andere observatie is dat instemming met de laatste stelling (‘Standbeelden zoals die van Jan Pieterszoon Coen horen in een museum, zodat er ook volop aandacht is voor de keerzijde van hun handelen’) geen sterke samenhang vertoont met welk profiel dan ook. Omdat dit een relatief ‘veilige’ stelling is, is het niet verbazingwekkend dat elk profiel zich hier in kan vinden. Anders geformuleerd: bij deze stelling zijn geen uitgesproken voor- of tegenstanders.

Tabel 8.9 suggereert dat het beeld uit tabel 8.8 over Zwarte Piet niet een artefact is, maar geldt voor discussies over cultureel erfgoed in meer algemene zin. Posities die men inneemt in het Zwarte Piet-debat zijn gerelateerd aan dieperliggende grondpatronen die samenhangen met de algemene houding ten opzichte van cultureel erfgoed.

Tabel 8.9

Cultureel erfgoed en de drie profielen^a

		'symbolen en tradities' -profiel	'burgerlijke vrijheden' -profiel	indifferente profiel	aandeel 'mee eens' (in %)
1	Standbeelden zoals die van Jan Pieterszoon Coen zouden er meer moeten zijn, bijvoorbeeld in nieuwbouwwijken.	4,6	-3,1	-1,9	3
2	Standbeelden zoals die van Jan Pieterszoon Coen verdienen een plaats in de publieke ruimte.	5,7	-6,3	-0,2	16
3	Ik vind dat de nationale feestdagen met een christelijke oorsprong onveranderd gelaten moeten worden.	9,0	-6,4	-3,5	58
4	Standbeelden zoals die van Jan Pieterszoon Coen hebben een plek in de publieke ruimte, mits er in een toelichting daarbij ook aandacht is voor de keerzijde van hun handelen.	-2,1	2,2	0,2	41
5	Ik vind dat de nationale feestdagen met een christelijke oorsprong veranderd moeten worden als het overgrote deel van de bevolking het daarmee eens is.	-2,7	3,1	0,2	13
6	Standbeelden zoals die van Jan Pieterszoon Coen horen er helemaal niet meer te zijn, niet in de publieke ruimte en ook niet in musea.	-3,5	4,3	-0,5	3
7	Ik vind dat we een minder religieuze lading aan nationale feestdagen moeten geven: voortaan elk jaar vrij met Bevrijdingsdag in plaats van tweede pinksterdag.	-5,5	3,6	2,6	21
8	Ik vind dat we de nationale feestdagen met een christelijke oorsprong moeten afschaffen in ruil voor extra vrije dagen.	-14,2	4,4	10,2	5
9	Ik vind dat de nationale feestdagen met een christelijke oorsprong aangepast moeten worden aan de andere bevolkingssamenstelling: voortaan suikerfeest in plaats van tweede pinksterdag als nationale feestdag.	-11,7	14,6	-2,6	3

Tabel 8.9
(Vervolg)

		'symbolen en tradities'-profiel	'burgerlijke vrijheden'-profiel	indifferente profiel	aandeel 'mee eens' (in %)
10	Standbeelden zoals die van Jan Pieterszoon Coen horen in een museum, zodat er ook volop aandacht is voor de keerzijde van hun handelen.	-1,4	1,2	0,2	37

a Coëfficiënten zijn verkregen middels bivariate tobit-regressies, waarin de verschillende profielen als afhankelijke variabele gebruikt zijn en de instemming met de tien stellingen als onafhankelijke variabele. De standaardfouten zijn geclusterd op provincieniveau. Voor stellingen 1, 2, 4, 6, 10 geldt N = 4885 en 795 respondenten gaven aan geen mening te hebben. Voor stellingen 3, 5, 7, 8, 9 geldt N = 4885 en 351 respondenten gaven aan geen mening te hebben. Alle scores hoger dan |2,0| zijn significant ($p < 0,05$).

Bron: SCP, DAN'18

8.3.5 Toekomstbeelden

We hebben al eerder (zie hoofdstuk 1 en 2) gesproken over nationale identiteit en de metaforische achteruitkijkspiegel. Nederland verandert en de discussie over nationale identiteit dus ook. De gronden van identificatie zullen veranderen, al is moeilijk te voorspellen hoe precies (zie hoofdstuk 4). Mensen die vinden dat Nederland sterk verandert en daar ontevreden over zijn, identificeren zich gemiddeld genomen meer met een 'symbolen en tradities'-profiel dan met een 'burgerlijke vrijheden'-profiel. Deze laatste groep mensen onderschrijven juist de stelling dat Nederland weinig is veranderd en zijn daar ontevreden over (niet in tabel). Het is moeilijk om te voorspellen hoe discussies over nationale identiteit zich zullen ontwikkelen. Om toch enig licht op de toekomst te werpen, hebben we respondenten gevraagd naar de toekomstbeelden die ze zelf hebben. Dat geeft informatie over wat men belangrijk vindt om te behouden.

In de enquête hebben we elke respondent de mogelijkheid geboden om te antwoorden op open vragen. Een daarvan was de vraag wat men belangrijk acht voor de toekomst.

Denkend aan Nederland, wat hoopt u dat er over 50 jaar nog herkenbaar is voor Nederland? Mensen konden trefwoorden geven bij de beantwoording van deze vraag. Het antwoord op deze open vraag verschilt tussen mensen. Iedereen heeft daar zijn eigen opvattingen over en gebruikt andere trefwoorden. Er bestaat echter een cruciaal verschil tussen de antwoorden van individuen die zich identificeren met een 'symbolen en tradities'-profiel en individuen die zich identificeren met een 'burgerlijke vrijheden'-profiel.

Tabel 8.10 vat de resultaten samen voor de drie profielen. We hebben individuen geselecteerd met een profielscore groter dan 90 punten (alle scores liggen tussen de 0 en 100, waarbij een hogere score zoals gezegd betekent dat iemand meer neigt naar een bepaald ankerpunt; een score van 90 is heel hoog en komt weinig voor, zoals we gezien hebben in figuur 8.5). De geselecteerde individuen zijn dus mensen met zeer sterke opvattingen over

de aard van hun verbondenheid met Nederland; ze zijn ofwel zeer gericht op symbolen en tradities, ofwel sterk gericht op burgerlijke vrijheden, ofwel indifferent. Tabel 8.11 geeft de trefwoorden die mensen gebruiken. Hoewel het aantal respondenten met extreme scores klein is, zijn de antwoorden veelzeggend.

Uit tabel 8.10 komt naar voren dat mensen met een zeer hoge profielscore op het ‘symbolen en tradities’-profiel sterk de nadruk leggen op Koningshuis, molens, geschiedenis, zorgstelsel, Sinterklaas, Kerstmis en Nederlandse tradities in hun beantwoording van de vraag wat ze hopen dat er over 50 jaar herkenbaar is voor Nederland. Respondenten die zeer sterk het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel aanhangen, benadrukken andere zaken: democratie, tolerantie, welvaart, diversiteit, polderen. Hoewel er ook trefwoorden zijn die door alle archetypen worden genoemd (specifiek ‘vrijheid’), illustreert het antwoord op deze vraag zeer goed het verschil tussen individuen die symbolen en tradities benadrukken en individuen die burgerlijke vrijheden benadrukken.

Tabel 8.10

Profielen en blik op de toekomst^a

gebruikte trefwoorden als antwoorden op de vraag: ‘De wereld verandert. Nederland ook. Wat hoopt u dat er over 50 jaar herkenbaar is voor Nederland? Kunt u dit met een of enkele trefwoorden opschrijven?’

uitgesproken ‘symbolen en tradities’-profiel	uitgesproken ‘burgerlijke vrijheden’-profiel	uitgesproken indifferent profiel
Koningshuis, Nederlandse tradities, pensioenstelsel, molens, geschiedenis, Sinterklaas, Kerstmis, gelijkheid, vrijheid, landschap, oranje, onze natuur, goed zorgstelsel, dat ik geen hoofddoekje op heb	democratie, vrijheid, polderen, gastvrijheid, tolerantie, welvaart, immigranten, sterke rechtsstaat, diversiteit, molens, stabiliteit, verbondenheid, nuchterheid, samenleving	molens, Koningshuis, de Nederlandse taal, vrijheid, kaas, welvaart, rust, tompouce, eerlijkheid, gelijkwaardigheid, openheid, geen armoede, dat er nog oorspronkelijke Nederlanders zijn, landschap

a Voor het uitgesproken ‘burgerlijke vrijheden’-profiel hebben we respondenten geselecteerd met een score groter dan 0,7, omdat er relatief gezien minder respondenten waren die een score van 0,9 of hoger hadden. Voor het ‘symbolen en tradities’-profiel geldt N = 38, voor het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel geldt N = 17, voor het indifferente profiel geldt N = 38.

Bron: SCP, DAN’18

8.4 Conclusie

Zoals al eerder in dit SCR beschreven, is er een minderheid van onze respondenten die aangeeft dat *de* Nederlandse identiteit niet bestaat. Voor zover mensen die mening zijn toegeedaan, valt deze opvatting samen met het profiel dat als indifferente te karakteriseren is. Verreweg het merendeel van de respondenten geeft aan dat de Nederlandse identiteit bestaat, dan wel *in sommige opzichten* bestaat (zie tabel 5.1 in hoofdstuk 5). Mensen met een ‘symbolen en tradities’-profiel hebben een sterke neiging om de meer absolute variant te kiezen: voor hun bestaat *de* Nederlandse identiteit. Mensen met een ‘burgerlijke vrijheden’-profiel verkiezen de lossere variant van deze stelling: Nederlandse identiteit bestaat in hun ogen in sommige opzichten (zie tabel A.2 in de online bijlage van dit hoofdstuk voor details).

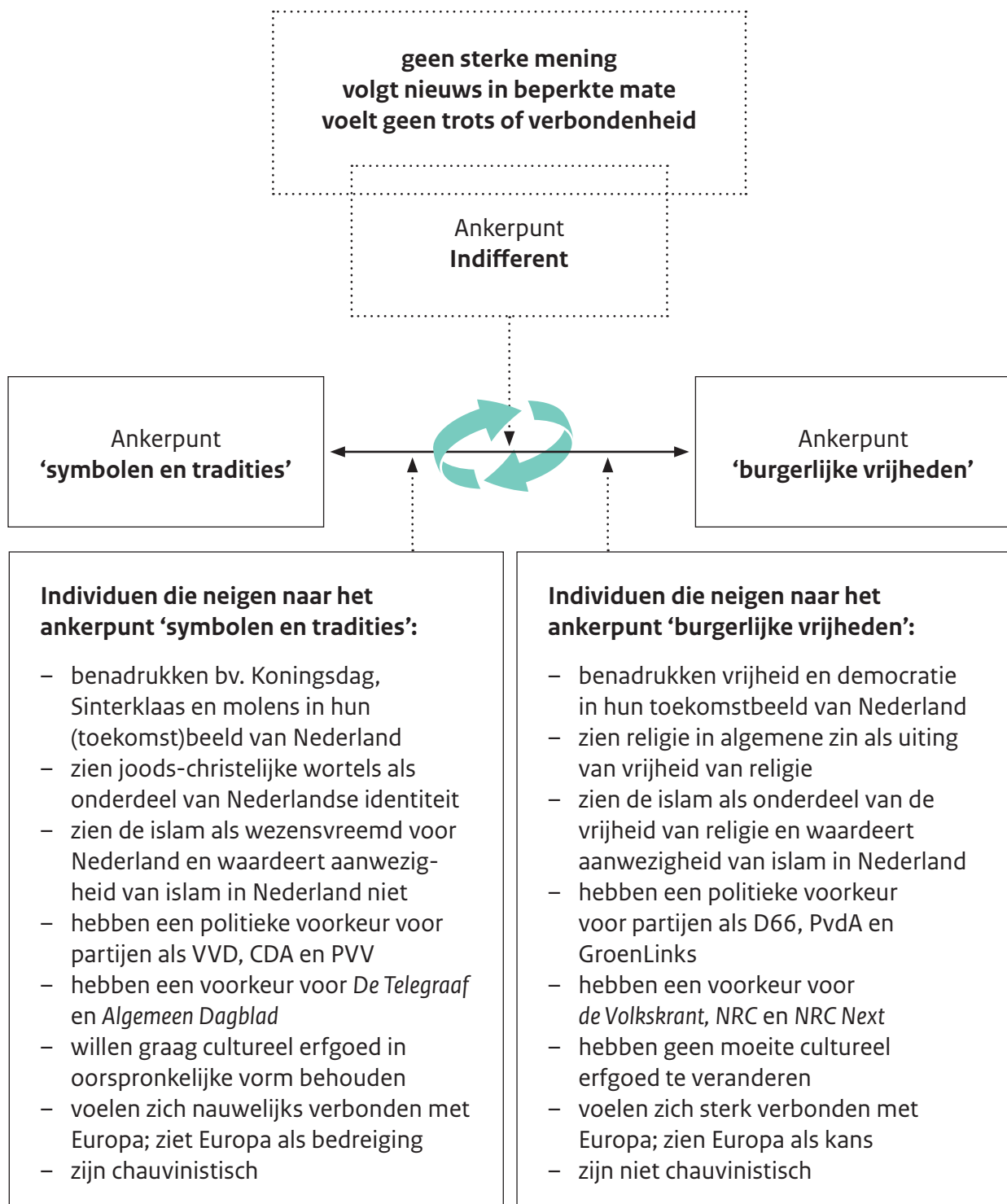
Mensen met een indifferente houding ten aanzien van identificatie met Nederland onderschrijven de stelling dat Nederlanders het niet met elkaar eens zijn over wat kenmerkend is, terwijl mensen met een ‘symbolen en tradities’-profiel deze stelling niet onderschrijven (zie tabel A.3 in de online bijlage van dit hoofdstuk voor de analyses). Deze groep ziet ook een rol voor de overheid weggelegd bij het nadenken over Nederlandse identiteit. Die opvatting past goed in de betekenis die deze mensen met dat profiel hechten aan erfgoed als methode om symbolen en tradities te behouden.

In dit hoofdstuk hebben we de vraag wat mensen verbindt met de Nederlandse identiteit handen en voeten gegeven door drie profielen te onderscheiden, op basis van de antwoorden van een representatieve steekproef Nederlanders op een grote en diverse batterij vragen. Figuur 8.7 vat de drie profielen samen. Het is belangrijk te beseffen dat deze profielen niet door ons van tevoren (*ex ante*) zijn opgelegd, maar (*exploratief*) uit de enquête gegevens naar voren komen. Dit betekent dat we de drie profielen ontwikkelen op basis van de 185 vragen over verbondenheid (wat we de affectieve dimensie van identificatie noemen in hoofdstuk 1 en hoofdstuk 5) in stappen 1 en 2, en pas in stap 3 de profielen relateren aan de andere persoonskenmerken (inkomen, mediagebruik, stemgedrag, enz.) zoals besproken in de voorgaande paragrafen. Anders geformuleerd: wat we erin stoppen zijn de antwoorden van de respondenten op de vragen, wat eruit komt zijn de drie ankerpunten, en die drie ankerpunten koppelen we aan aanvullende kenmerken.

Figuur 8.7 geeft de extreme ankerpunten weer. Links in de figuur staat het ankerpunt ‘symbolen en tradities’, rechts het ankerpunt ‘burgerlijke vrijheden’. In het midden staat het indifferente ankerpunt. Onder de horizontale lijn die de tegenstelling tussen de twee ankerpunten illustreert, staan de twee daarmee samenhangende profielen. De pijlen van elk profiel wijzen in de richting van het ankerpunt waarop mensen met zo’n profiel zich over het algemeen baseren. De draaiende pijlen in het midden geven aan dat individuen zich identificeren met alle drie de ankerpunten, maar zich in meer of mindere mate identificeren met een specifiek ankerpunt.

Figuur 8.7

De aard van het debat over nationale identiteit ontrafeld aan de hand van archetypische opvattingen

Bron: SCP, DAN'18

Als dit hoofdstuk iets duidelijk maakt en de figuur iets illustreert, dan is het:

- dat er verschillende manieren zijn waarop mensen zich identificeren met Nederland;
- dat die aspecten terug te voeren zijn op basisprofielen, waarbij we een onderscheid maken tussen een 'symbolen en tradities'-profiel, een 'burgerlijke vrijheden'-profiel,

en een derde profiel van mensen die indifferente staan tegenover eender welk aspect van identificatie met Nederland;

- dat de grote meerderheid (van de respondenten) zich in meer of minder mate identificeert met alle drie de profielen, en dat extreme posities slechts door een zeer beperkt aantal mensen wordt ingenomen;
- dat er spanning bestaat tussen het ‘symbolen en tradities’-profiel en het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel, hetgeen zich vertaalt in ingenomen posities in publiek debat. De twee profielen botsen omdat het een normatieve botsing van wereldbeelden is.

Mensen uit alle de drie profielen identificeren zich met de notie van *vrijheid*, maar geven daar wel een eigen invulling aan. En die invullingen kunnen stevig botsen. Individuen die zich identificeren met een ‘symbolen en tradities’-profiel bedoelen de vrijheid om symbolen en tradities centraal te stellen en te behouden, terwijl individuen die een ‘burgerlijke vrijheden’-profiel aanhangen vrijheid interpreteren als het recht om te demonstreren (dus ook tegen het bestaan van bepaalde tradities), je eigen godsdienst te beoefenen en de plicht het op te nemen voor minderheden die bij behoud van tradities onder druk komen te staan.

Met een verwijzing naar het werk van Fukuyama (1992) bespreekt Scheffer (2018) onder de pakkende titel *De vorm van vrijheid* de essentie van de spanning tussen beide profielen op treffende wijze (overigens zonder te verwijzen naar de hiervoor genoemde profielen). Scheffer schrijft dat er een spanning bestaat tussen liberale vormen van gemeenschapszin enerzijds, en religie en nationalisme anderzijds (wat Fukuyama ‘irrationele vormen van erkenning’ noemt) als bodem voor gemeenschapszin. De paradoxale observatie is dat het een niet zonder het ander kan: zonder gemeenschapszin afgeleid van gedeelde symbolen en tradities (inclusief religieuze en historische gewortelde tradities die in de achteruitkijkspiegel zichtbaar blijven, al dan niet in de vorm van instituties) kan een democratie niet bestaan.

De discussie in hoofdstuk 1 en 2, en in hoofdstuk 4, heeft de rol van (beelden van) gestolde geschiedenis duidelijk onder woorden gebracht. Tegelijkertijd is een samenleving zonder ruimte voor vrijheid om je eigen keuzes te maken – en dat geldt ook voor de keuze welke symbolen en tradities te onderschrijven en welke niet – gedoemd te mislukken. Scheffer schrijft: ‘Het wezen van de liberale [liberaal als in de definitie van burgerlijke vrijheden; toevoeging van de auteurs] democratie is dat de wil tot onderwerpen uit het domein van de politiek is verbannen’ (Scheffer 2018: 144). Waar deze discussie aan raakt, is de vraag of we nu door globalisering gecombineerd met het overwinnen van de liberale democratie inderdaad op het eindpunt van de geschiedenis zijn (Fukuyama 1992), of dat we op een nieuwe kruising staan waarbij de behoefte aan (nationale) symbolen en tradities juist gegroeid is als reactie op de geglobaliseerde liberale wereldorde in het Westen. In zijn nieuwste boek getiteld *Identity* is het juist dit aspect dat Fukuyama (2018) naar voren schuift als scharnier waarop nogal wat van de huidige politieke discussies in veel landen geënt zijn.

Dit hoofdstuk geeft aan dat de kern van (veel van) de discussies over nationale identiteit in Nederland terug te voeren is op twee tegengestelde opvattingen (wereldbeelden) over wat

mensen verbindt aan Nederland. Het is niet zo dat Nederlanders in twee of meer groepen met duidelijke tegenstellingen uiteenvallen. De analyse in dit hoofdstuk geeft aan dat veel mensen affiniteit hebben met zowel het ‘symbolen en tradities’-profiel als wel het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel. De meerderheid van de Nederlanders zal zich dan ook niet in de extremen van het debat bevinden, maar ergens in het midden. In debat nemen mensen echter posities in – of ze worden daartoe gedwongen. Daarbij baseren mensen zich op ankerpunten die uiteindelijk de doorslag geven bij het bepalen van een standpunt. Er zijn weinig mensen te vinden die 100% overlap vertonen met het ‘symbolen en tradities’-profiel of het ‘burgerlijke vrijheden’-profiel.

Een soortgelijke conclusie is te vinden in Bovens et al. (2014). Zij schrijven: ‘Al met al kunnen we concluderen dat er in Nederland geen sprake is van een duidelijk gepolariseerd landschap met twee gescheiden sociaal-culturele blokken zonder overlap of tussenposities’; een conclusie die overeenkomt met de analyses in dit hoofdstuk en in hoofdstuk 7. Ze schrijven voorts: ‘Er is eerder een continuüm, met aan de uitersten twee herkenbare “families”, die men de universalisten en particularisten zou kunnen noemen. Tussen beide bevindt zich de meerderheid van de bevolking, die gematigde standpunten inneemt en soms trekjes vertoont van de ene familie en soms van de andere’ (Bovens et al. 2014: 19). Onze analyses in dit hoofdstuk leiden tot een soortgelijke conclusie voor wat betreft de verschillende profielen van identificatie met Nederland.

Deze ankerpunten in het soms verhitte debat kunnen dan ook niet gebruikt worden om aan te geven wie er gelijk heeft. De analyses in dit hoofdstuk bieden geen antwoord op de vraag wie er (on)gelijk heeft wat er ‘echt toe doet’ bij identificatie met Nederland.

We menen een bijdrage te leveren aan een beter begrip van de positie die ‘de ander’ in het debat inneemt. Het debat is een uitvergroting van de scheidslijnen zoals beschreven in dit hoofdstuk. Dé Nederlander bestaat inderdaad niet, maar een profielschets van de verschillende manieren waarop Nederlanders zich identificeren met Nederland bestaat wel.

Noten

- 1 Archetypeanalyse verschilt van cluster- en factoranalyse. Terwijl cluster- en factoranalyse uitgaan van de gemiddelde score op observaties of variabelen, definieert archetypeanalyse extreme uitkomsten en relateert individuele observaties aan deze extreme posities in een multidimensionale ruimte.
- 2 De resultaten van deze robuustheidsanalyse zijn beschikbaar op verzoek. Om de robuustheid van de analyse te onderzoeken, is ook een andere manier van vraagstelling gebruikt die in figuur 5.6 van hoofdstuk 5 besproken is. Gebruikmakend van deze items die de verbondenheid op hoger aggregatieniveau bevragen, krijgen we dezelfde drie archetypen.
- 3 Dit komt verder naar voren uit analyses die in de bijlage van hoofdstuk 7 zijn opgenomen. We hebben een Mahalanobis-afstandsmaat gecreëerd, die de afstand van elk individu tot de mediaan op de veertien dimensies samenvat. Deze afstandsmaat is gelijk aan 0 voor respondenten die zich dicht bij de mediaan op alle dimensies bevinden, en neemt toe naarmate de (absolute) afstand tot de mediaan toeneemt. Een (regressie)analyse van de Mahalanobis-afstandsmaat op de archetypescores voor alle individuen in onze DAN-database levert geen significant verband op. Dat betekent dat alle drie de types te vinden zijn onder Nederlanders die erg lijken op de middelste, doorsnee-Nederlander, maar óók onder de Nederlanders die minder lijken op de doorsnee-Nederlander. Nog weer anders gezegd, en refererend naar figuur 7.2: de kans dat je een bepaald type tegenkomt, is even groot binnen de recht-

hoek in figuur 7.2 als búiten de rechthoek in figuur 7.2. Er zijn meer mensen die neigen naar een ‘symbolen en tradities’-profiel dan naar een ‘burgerlijke vrijheden’-profiel, maar de laatstgenoemden zijn geen ‘vreemde snuiters’.

- 4 De samenhang is verkregen middels bivariate tobit-regressies, waarin de archetypescore de afhankelijke variabele is, en het additionele kenmerk de onafhankelijke variabele. De standaardfouten van de geschatte coëfficiënten zijn geclusterd op provincieniveau, omdat we vermoeden dat er gedeelde variatie bestaat tussen respondenten op dat niveau.
- 5 In een robuustheidsanalyse hebben we de verschillende controlevariabelen (geslacht, leeftijd en opleidingsniveau) samengevoegd. Dit verandert de significantie en effectsizes die we rapporteren in het algemeen niet.
- 6 ‘Laag’ refereert aan respondenten die als hoogste opleiding (afgerond met diploma) basisonderwijs en vmbo hebben; ‘midden’ refereert aan respondenten met als hoogste opleiding (afgerond met diploma) havo/vwo en mbo; en ‘hoog’ refereert aan respondenten met als hoogste opleiding (afgerond met diploma) hbo en wo.
- 7 Antwoord gemeten op een vierpuntsschaal waarbij 1 staat voor ‘helemaal niet trots’ en 4 voor ‘erg trots’.
- 8 Antwoorden op beide stellingen zijn gemeten op een vijfpuntsschaal waarbij 1 staat voor ‘sterk mee oneens’ en 5 voor ‘sterk mee eens’.
- 9 De stellingen over Jan Pieterszoon Coen zijn in de volgende volgorde aan de respondenten gepresenteerd: 2, 6, 4, 1, 10. De stellingen over nationale feestdagen met een christelijke oorsprong zijn in de volgende volgorde aan de respondenten gepresenteerd: 3, 5, 9, 7, 8.

Literatuur

- Baldassari, D. en P. Bearman (2007). Dynamics of Political Polarization. In: *American Sociological Review*, jg. 72, nr. 5, p. 784-811.
- Baldassari, D. en A. Gelman (2008). Partisans without Constraint: Political Polarization and Trends in American Public Opinion. In: *American Journal of Sociology*, jg. 114, nr. 2, p. 408-446.
- Bovens, M., P. Dekker en W. Tiemeijer (2014). *Gescheiden werelden? Een verkenning van de sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Citrin, J. en M. Wright (2008). *The Collision of National Identity and Multiculturalism among Mass Publics* (paper gepresenteerd op de Annual meeting of the Midwest Political Science Association, 3-6 april 2008). Chicago: MPSA.
- Cutler, A. en L. Breiman (1994). Archetypal Analysis. In: *Technometrics*, jg. 36, nr. 4, p. 338-347.
- Dimitrova-Grajzl, V., J. Eastwood, P. Grajzl en N. Prevelakis (2016). *Estimating the Longevity of National Identity: A Pilot Survey of the Wider Europe*. Geraadpleegd op 18 dec. 2018 via nationalidentity.academic.wlu.edu.
- Eugster, M.J.A. en F. Leisch (2009). From Spider-Man to Hero. Archetypal Analysis in R. In: *Journal of Statistical Software*, jg. 30, nr. 8, p. 1-23.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Fukuyama, F. (2018). *Identity. USA*: Farrar, Straus and Giroux.
- Inglehart, R. en P. Norris (2016). *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*. Cambridge: Harvard Kennedy School (Harvard Faculty Research Working Paper Series 16-026).
- Kriesi, H. (2014). West-Europa: het toenemend belang van de culturele dimensie. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden. Een verkenning van de sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 59-78). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid.

- Kuzio, T. (2002). The myth of the civic state: a critical survey of Hans Kohn's framework for understanding nationalism. In: *Ethnic and Racial Studies*, jg. 25, nr. 1, p. 20-39.
- Kymlicka, W. (2001). *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Laméris, M., R. Jong A Pin en J. Garretsen (2017). Kiezersvoorkeuren: Links en rechts ingehaald. In: *Economisch Statistische Berichten*, 4747, p. 140-143.
- Mendelsohn, M. (2002). Measuring national identity and patterns of attachment: Quebec and nationalist mobilization. In: *Nationalism and Ethnic Politics*, jg. 8, nr. 3, p. 72-94.
- Midgley, D. en S. Venaik (2012). *Marketing management in MNC subsidiaries: An archetypal analysis of heterogeneity in strategy and organization*. Parijs: INSEAD (faculty & research working paper 72).
- Scheffer, Paul (2018.) *De vorm van vrijheid*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Schildkraut, D.J. (2007). Defining American Identity in the 21st Century. How much 'there' is there? In: *The Journal of Politics*, jg. 69, nr. 3, p. 597-615.
- Yack, B. (1996). The myth of the civic nation. In: *Critical Review*, jg. 10, nr. 2, p. 193-211.